

TECRÛBEYA WERGÊRANA KURDÎ DI PEYWENDA ÎDEOLOJÎ Û PATRONAJÊ DA

Güneş KAN

Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî yên li Tirkîyeyê, Beşa Ziman û Çanda Kurdî
rojxun@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7097-6047>.

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 31/03/2023,

Accepted / Kabul Tarihi: 29/09/2023

<https://doi.org/10.26791/sarkiat.1274529>

Tecrûbeya Wergêrana Kurdî di Peywenda Îdeoloji û Patronajê da

Kurte

Wergêrana kurdî ji “pêwîstî”yekê bêtir bi piranî ji bo îsbatkirina hebûn, derfet, têrîkirin û dewlemendiya vegotina kurdî hatiye kirin. Xebatên wergêrana kurdî, -wek qadên din ên xebatê- li welatê xwe ji piştevanî û parêzgeriya dewletê azade pêk hatine. Piştevanî û parêzgeriya di warê wergêrana kurdî da ji pergala himayeya dewletê gelek cuda ye ku wergêranê wek ji hêmanên herî giring a politikaya xwe ya çandê dibîne û wê himaye dike. Dikare bê gotin ku nivîskar/wergêrên kurd, kovar û weşanxaneyên kurdî di warê wergêrana kurdî da qismen rola piştevaniyê dane ser milê xwe. Ji aliyê din ve di nimûneyên ewil ên wergêrana kurdî da mîsyoner û kurdnasan di peywenda çalakîyên xwe yê wergêranê, teşwîqkirina “mele”yên kurd bo wergerandinê û çapkirina van wergêranan da roleke piştevanî û parêzgeriyê girtine ser xwe. Herweha wergêrana kurdî ji piştevaniyên madî yê wan dewletan jî sûdewar bûye ku rewşenbîrên kurd di demên cuda da lê hêwirîne. Piştevaniyên finansî û derfetên pêşkêşkirî, di peywenda xebatên kurdî da ev dewlet kirine hamî. Armanca vê xebatê, vekolîna tecrûbeya wergêrana kurdî ye di peywenda îdeoloji û patronajê da. Di xebatê da di çarçoveya kurtedîroka wergêrana kurdiya Bakur (kurmancî) da dê li ser têkiliya wergêran û patronajê bê rawestandî, aliyê îdeolojîk ê patronajê bê destnîşankirin.

Bêjeyên Sereke: Wergêrana kurdî, îdeoloji, patronaj, piştevanî, kurdiya Bakur (kurmancî).

Îdeoloji ve Patronaj Bağlamında Kürtçe Çeviri Deneyimi

Öz

Kürtçe çeviri, “ihtiyaçtan” ziyade çoğunlukla Kürtçe’nin varlığını, olanaklarını, yeterliğini ve anlatım zenginliğini ispatlamak için yapılmıştır. Kürtçe çeviri çalışmaları, -diğer Kürtçe çalışma alanlarında olduğu gibi- kendi yurdunda herhangi bir devlet desteği ve himayesi olmadan yapılmıştır. Kürtçe çeviri, çeviriyi kültür politikasının en önemli unsurlarından biri olarak gören, destekleyen ve finanse eden devlet himaye sisteminden çok farklı biçimlerde desteklenmiş ve korunmuştur. Kürt yazar/çevirmen, Kürtçe dergi ve yayınevlerinin Kürtçe çeviri alanında kısmen hami rolünü üstlendiği söylenebilir. Öte yandan, Kürtçe tercümenin ilk örneklerinde mîsyonerler ve kürdologlar kendi tercüme faaliyetleri, bazı Kürt “mele”leri tercüme yapmaya teşvik etmeleri ve bu çevirileri yayınlamaları bağlamında destekleyici ve koruyucu bir rol oynamışlardır. Ayrıca Kürtçe çeviri, Kürt aydınlarının farklı zamanlarda sığındıkları devletlerin sağladığı mali desteklerden de yararlanmışlardır. Sağladıkları finansal destek ve imkanlar bu devletleri Kürtçe çalışmalar bağlamında hami konumuna getirir. Bu çalışmanın amacı, ideoloji ve patronaj bağlamında Kürtçe çeviri deneyiminin incelenmesidir. Çalışmada, Kuzey Kürtçe (Kurmancî) lehçesindeki çevirinin tarihçesi bağlamında çeviri ve patronaj arasındaki ilişkiye dikkat çekilecek, patronajın ideolojik yönüne dikkat çekilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kürtçe çeviri, ideoloji, patronaj, destek, Kuzey Kürtçe (Kurmancî).

Kurdish Translation Experience in the Context of Ideology and Patronage

Abstract

Kurdish translation has been mostly concerned with proving the existence, possibilities, adequacy, and richness of expression of Kurdish, rather than with “necessity.” Kurdish translation studies have been conducted in their own homeland without government support or patronage, as in other fields of Kurdish studies. Kurdish translation is protected in a very different way from the state patronage, which considers, supports and finances it as one of the most important elements of cultural policy. It can be said that Kurdish writers/translators, Kurdish journals and publishing houses play the role of patrons in the field of Kurdish translation. In the first examples of Kurdish translation, missionaries and Kurdologists assumed the role of patrons by encouraging some Kurdish “mollah” to translate and publishing these translations. In addition, Kurdish translation benefited from financial support from the states to which Kurdish intellectuals fled at various times. The financial support and facilities they provide make these states promoters of Kurdish studies. The aim of this study is to examine the Kurdish translation experience in the context of ideology and patronage. The study draws attention to the relationships between translation studies and ideology and patronage in the context of the history of translation of the Northern Kurdish (Kurmanji).

Keywords: Kurdish translation, ideology, patronage, support, Northern Kurdish (Kurmanji).

Destpêk

Patronaj hêz û desthilatê destnîşan dike. Li gor André Lefevere ev hêz dikare nivîsandin, xwendin û *venivîsandin*¹ bi pêş ve bibe an jî wan asteng bike. Hêza mewzûbehs, dibe kes/şexs an jî sazî bin. Bi gotineke din patronaj dikare ji aliyê kesan an jî komên kesan ve bê peyitandin. Bo rewşa yekem hikumdar, qral, endamên bilind ên serayê, duk, mîr û wd.; bo rewşa duyem jî zumreyên elît, sazî/komên siyasî an dînî, medya, rojname, kovar, weşangêr û wd. dikare wek mînak bîn dayîn. Hamî/patron/piştewan dixwazin di navbera sîstema edebiyat û sîstemên din da pêwendiyê çêkin ku bi vî rengî çand û civakekê ava bikin. Hamî bi rêya hin saziyên wek akademî, kovarên rexneyê, buroyên sansûrê, saziyên perwerdeyê karîger dibin ku ew sazî edebiyatê di nav gel da belav dikin. Berçav e patronaj ji poetîkayê bêtir bi îdeolojiyê ra têkildar e. Nivîskar, helbestvan, hunermend, wergêr –yanî kesên parastî (patronized)- alîgirên îdeolojiya hamiyê xwe ne. Bi gotineke zelaltir ew, nikarin li dijî daxwaz, armanc, programa hamiyê xwe tevbigerin.²

Îdeolojî hêmaneke sereke ya patronajê ye.³ Îdeolojî sînorên şêwe û mijaran tayîn dike, bijartin û pêşveçûna şêwe û mijaran dike bin qontrola xwe. Di peywenda wergêranê da hêmana îdeolojiyê biryarê dide dê ka kîjan metn/berhem bê wergerandin, ew dê çawa bê wergerandin, dê çi ji naveroka wê bê derxistin an çi lê bê zêdekirin, çawa bê weşandin û wd. Îdeolojiya li vir behs jê tê kirin, divê bi tenê di peywenda polîtîk da neyê fehmkirin, ji xeynî rûyê xwe yê polîtîk wek tradîsyon, şêwe, baweriyê gelek aliyên xwe yên din heye.⁴ Meriv dikare mînaka derçûn û geşedana edebiyatên klasîk bo hêmana îdeoliyê bide ku ji bo zumreyeke elît/xwedî îqtîdar û di seray û qonaxên wan da dihat nivîsîn û ji gel dûr bû. Herweha meriv dikare projeyên wergêranê yên ewil ên dewleta tirk di çarçoveya îdeolojiyê da binirxîne ku armanc jê danasîna edebiyat û fikra Rojavayê bû.

Wergêrana kurdî di seray û qonaxan da di bin hamiyeya hikumdarên hêzdar da nehatiye kirin. Herweha ji aliyê saziyên dewletê ve projeyên mezin di warê wergêrana kurdî nehatine kirin. Tevî vê di kurtedîroka wergêrana kurdî da tê dîtin ku ew bûye amraza armanca hin kesên wek mîsyoner û kurdnasan, di çarçoveya xebatên giştî yên çandî, zimanî û edebî da ji aliyê hin dewletan ve hatiye destekkirin û ji aliyê wergêrên kurd ve bi hestên neteweyî hatiye kirin. Ev yeka dihêle ku em li dor kurtedîroka wergêrana kurdî li pey şopa têkiliyên patronajê bigerin û aliyên wê yên îdeolojîk binirxînin.

Armanc di vê xebatê da ew e ku di çarçoveya kurtedîroka wergêrana kurdî da bê vekolîn ka têkiliyên patronajê di wergêrana kurdî da hene an na û eger hebin ev têkilî bi çi rengî ne. Herweha dê aliyê îdeolojîk ê têkiliyên patronajê jî bîn nirxandin. Ewil dê li ser tîgîha patronajê, pratîkên wê di edebiyat û wergêranê da, ji aliyê îdeolojiyê ve wergêrana kurdî bê rawestandî; dûre li gorî kronolojiyê nisbî bi mînakên ji qonaxan dê wergêrana kurdî di peywenda têkiliyên patronajê da bê nirxandin. Di xebatê da ji wergêrana kurdî qesd, wergêrana kurdiya Bakur (kurmancî) e ku xebatên kurdî yên Sovyetê, Hawarê, Dîaspora (Swêdê), Tirkîye û Bakur dihevine.

1. Patronaj û Pratîkên wê

Patronaj bêtir wek tîgîh û sîstema pratîkeke serdema navîn û hilberîna edebî/hunerî ya girêdayî têkiliya hikumdar û helbestvan/hunermend tê zanîn. Lê di netewedewletên modern da jî ev sîstem bi rengekî din hebûye, karên edebî/hunerî ji aliyê saziyên dewletê ve hatine hîmayekirin/destekkirin. Berî avabûna netewedewletan edebiyatên klasîk ên

1 André Lefevere wergerê wek *venivîsandina* metn/berhemekê dinirxîne û bi vî awayî jî balê dikişîne ser aliyên wê yên îdeolojîk û manipûlatîf. Bnr. André Lefevere, *Translation, Rewriting, and the Manipulation of Literary Fame*, (New York: Roudledge, 1992).

2 André Lefevere, *Translation, Rewriting, and the Manipulation of Literary Fame*, r. 15.

3 Li gor Lefevere patronaj ji sê hêmanan pêk tê ku her yek ji wan bi yên mayî ra bi awayên cuda dikare pêwendîdar be. Ji xeynî îdeolojiyê patronaj li ser hêmanên ekonomî û statuyê ava dibe. *Hêmana ekonomiyê*, finansêkirina karên edebiyat, huner, wergêranê ye ji aliyê kes an saziyên piştewan ve. Hamî, wek berdêla xebatan pere, xelat an kar dide nivîskar/hunermend/wergêr ku pê debara xwe bikin. Herweha hamî heqê te'îfa pirtûkên wan dide an jî wan wek mamoste û rexnegir bi cih dikin. Ji aliyê din ve bi qebûlkirina hîmayeyê nivîskar/hunermend/wergêr dike nav jiyaneke nû û derdoreke nû ku ev jî *hêmana statuyê* destnîşan dike. Bi qebûlkirina hamî/piştewanekî hêzdar û pêwendîdayîna pê ra, şewazeke nû ya jiyane û statuyekê tê bexşandin bo yê/a parastî. Lefevere li gor rewşa hêmanan patronajê, wek nediyarkirî/neveqetandî û diyarkirî/veqetandî bi du awayan pênase dike. Eger her sê hêman –îdeolojî, ekonomî, statu- bi hev ra di bin destê hamî/piştewanî da bin, hingê patronaja nediyarkirî/veqetandî mewzûbehs e. Ev cure patronaj, bi piranî di edebiyatên klasîk da tê dîtin ku hikumdar şair/hunermend di seraya xwe da bi cih dikir, pere an xelat didanê û ew birûmet dikirin. Di dewletên modern ên totalîter da jî ev cure patronaj, di rengê piştewaniya dewletê û dayîna meaşan da heye. Li aliyê din eger hêmana ekonomiyê negirêdayî îdeolojî û statuyê be, hingê patronaja diyarkirî/veqetandî derdikeve meydanê. Bo vê cureya patronajê mînaka pirtûkên best-seller, popûler dikare bê dayîn. Ev cure pirtûk, pereyekî zêde bi nivîskarên xwe didin qezenckirin, lê ji îdeolojiyê azade ne û nivîskarên xwe bi nasnavên elît xelat nakin û nakin xwedî statu. André Lefevere, *Translation, Rewriting, and the Manipulation of Literary Fame*, r. 15-17.

4 André Lefevere, *Translation, Rewriting, and the Manipulation of Literary Fame*, r. 16.

Rojhilata Navîn ên wek tirk, faris û ereban li ser esasên patronajê çêbûne û pêş ve çûne. Di serî da hikumdar, dû wî ra jî burokratên mezin ên xwedî hêz û erk alîkariya madî/manewî didan helbestvan/hunermend, ew bi navûdeng û bi rûmet dikirin, bi xelatên giranbiha, pere, zêr, erd û hwd. têr dikirin, ew dikirin xwedî meqam, bi her awayî diparastin. Berdêla vê yekê helbestvan/hunermend jî bi dilsozî girêdayî hamî/parêzgerê xwe dibû, berhemên xwe îthafî wî dikir, pesn û payê wî dida, nav û dengê wî bi helbestên xwe belav dikir û hetahetayî ew nemir dikirin. Wekî vekoleran jî bal kişandiye ser her du alî -parêzgerê bi hêz û xwedî otorîte û helbestvanê xwedî hêza estetîk- ji vê tîkiliya patrîmonyal sûdewar dibûn.⁵ Bi saya sîstema patronajê ji aliyekî bi pesn, paye û xemilandinên helbestvanî îqtîdara hikûmdar û dewletê rewa/meşrû û otorîteya wan hîn xurttir dibû. Ji aliyê din ve helbestvanê ku xema wî bo debara xwe nedima û hetta dewlemend jî dibû, bi tenê bi hunera xwe ra mijûl dibû, hewil dida berhemên herî serketî binivîse ku hîn zêtir xwe li ber hikumdar xweş û şîrîn bike da ku xelatên hêjatir wergire.

Sîstema patronajê bi dem û qadekê sînordar nîne. Li her dem û cihê ku desthilatî hebe tîkiliyên patrîmonyalîzmê di her karûbarên çandî, hunerî û edebî da dikare bê dîtin.⁶ Di xanedan, dewlet û mîrektiyên kurdan da jî herçend di asta edebiyatên klasîk ên împaratoriyên mezin ên navborî da nebe jî –jixwe bêwate ye ku meriv berawirdkirineke wiha bike di navbera du sîstemên newekhev da- edebiyata klasîk a kurdan dikare di peywenda patronajê da bê nixxandin. Meriv dikare di berhemên helbestvanên wek Mela Mehmûd, Nalî, Şêx Riza Talebanî, Ehmedê Xanî, Weda'î, Salim, Mistefa Beg, Feqiyê Teyran, Melayê Cizirî, Mîr îmameddînê Hekkarî, Selîmê Hizanî, Harisê Bedlîsî da li dor tîkiliya mîr û helbestvan li pey şopa patronajê bigere.⁷ Tiştêkî balkêş e ku dengbêj jî di qonax û serayan da ji aliyê mîr û begên kurdan ve hatine hîmayekirin. Ev yeka ferqeke berçav destnîşan dike di navbera sîstema patronaja berî avabûna netewedewletan li dewletên Rojhilata Navîn û patronaja di mîrektiyên kurdan da. Bo nimûne, di dewleta Osmanî da patronaja edebî li dor edebiyata klasîk çêbûbû û geş bûbû. Bi çavekî biçûk li berhemên edebiyata gelêrî û îcrakerên wan, aşîq û hozanan dihat mêzekerin. Ew di çavê padîşah û burokratên mezin ên dewletê da bi qedr û qîmet nebûn. Aşîq û hozanên tirk di serayê da bihatana qebûlkirin jî wek îcrakerên çanda awam (çîna jêr) dihatin hesabandin. Helbestvanên xwedî dîwan -ku endamên zumreya bilind bûn û hunera wan jî aydî çanda bilind dihat hesabandin- dema tinazên xwe li reqîbên xwe dikirin referê li aşîq û hozanan û berhemên wan dikirin. Lê di seray û qonaxên kurdan da çawa ku helbestvanên edebiyata klasîk di bin hîmayeya mîr û began da hunera xwe afirandine, herweha dengbêjan jî hunera xwe îcra kirine. Dengbêjî wek çandeke awam nehatiye qebûlkirin, giringî, qedr û qîmeta xwe hebûye li cem mîr û begên kurdan. Li gor hinek vekoleran ji ber ku mîrektiyên kurdan nebûne xwedî hêzeke mitleq, dengbêjî û edebiyata klasîk –çanda gelêrî û çanda zumreya bilind- bi sînorên qetî ji hev veneqetiyane.⁸ Bi ya me ev rewş, dikare bi hin pêkerên din jî yên wek kêmbûna bajarvanî û rêjeya xwendinê, serdestiya çanda gelêrî di nava kurdan da bê şîrovekirin.

Tîkiliya patrîmonyal a di navbera hamî/parêzger û yê hîmayekirî/parastî, di serdema navîn da li derebeg û împaratoriyên Ewrûpayê jî bi formeke cihê hebû. Jixwe jêderka sîstema patronajê Ewrûpa bû. Li Rojava, ji Rojhilatê cudatir qral, duk, prens û malbatên navdar ên arîstokrat piştgirî dane karên zanistî û zanyar hîmaye kirine, akademî û enstîtuyên zanistê ava kirine. Ev piştgirî bûye sedem ku zanist li wir bi pêş keve. Herweha piştewaniya karên edebî û hunerî jî hatine kirin û wêjekar û hunermend hatine hîmayekirin. Ramangerê navdar ê siyasetê Niccolo Machiavelli, helbestvan, hunermendên herî serketî û navdar ên serdema navîn ên wek Raphael, Shakespeare, Leonardo da Vinci, Michelangelo, Titian, Mozart, Bach, Holbein karên xwe di bin siya hîmayeya qral, prens an dukên hêzdar da kirine.⁹

Derbasbûyîna ji împaratoriyan ber bi netewedewletan li Rojhilata Navîn, bi xwe ra di her warî da paradîgmayên nû anî. Di warê edebiyatê da cureyên edebiyata klasîk giringiya xwe nema, cure û terzên nû ketin şûnê ku bi rêya wergêranên ji edebiyatên Rojava hatibûn nasîn. Dûre pêşî bi kopîkirinê û dûre bi nivîsîna berhemên te'lif bingeha edebiyatên nûjen/modern hatine avêtin di dewletên wek tirk, faris, ereb da. Ji bo nasîna edebiyata cîhanê –qesd bi piranî edebiyata Ewrûpayê bû-, nûjeniyên elzem û modernîzasyona di warê ramyarî û edebî da, xurtkirin û geşedana edebiyata nûjen a neteweyî, ronîkirina civakê di warên wek çand û ramyarî da û armancên bi vî rengî di warê wergêranê da pêngavên mezin hatin avêtin. Netewedewletên ciwan projeyên mezin ên bi dehsalan domdar ên wergêranê dan destpêkirin. Bizava wergêranê ya salên 1940î ya di bin berpirsiyariya Wezîrê Perwerdeyê H. A. Yücel da li Tirkiyeyê hate kirin, mîna keke baş e bo vê rewşê.

5 Bnr. Zeki Gürür, *Ez Dîbêjim Vê Kilamê Sewa We Dengbêjî di Peywenda Patronajê da*, (Wan: Peywend, 2021), r. 86/135.

6 Zeki Gürür, *Ez Dîbêjim Vê Kilamê Sewa We Dengbêjî di Peywenda Patronajê da*, r. 126.

7 Ji bo agahiyên zêdetir derbarê patronaj, tîkiliya îqtîdar û helbestvan/hunermend/zanyar; pratîkên patronajê di edebiyatên tirk, faris, ereb, kurd; û herweha di huner, edebiyat, zanist û qadên dîtir ên Rojava da bnr. Yakup Aykaç, *Kürt Mirliklerinde Edebi Patronaj (1514-1846)*, (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi. Doktora Tezi, 2020), r. 7-57.

8 Zeki Gürür, *Ez Dîbêjim Vê Kilamê Sewa We Dengbêjî di Peywenda Patronajê da*, r. 118-119.

9 Ji bo agahiyên zêdetir derbarê tîkiliya îqtîdar û helbestvan/hunermend/zanyar li Rojava; pratîkên patronajê di huner, edebiyat, zanist û qadên dîtir ên Rojava da bnr. Yakup Aykaç, *Kürt Mirliklerinde Edebi Patronaj (1514-1846)*, r. 57-62.

Li Iraqê jî di warê wergêrana kurdî da jî projeyên hevşib hatine niyetkirin û hin gav jî hatine avêtin. Di 1926an da nûnerekî Ingilîstanê di nameyêke nihênî da pêşniyazî serokwezîrê Iraqê dike ku li Bexdayê buroyeke wergêranê bo kurdî bê vekirin. Ji aliyê mercên têkildar ve pêşniyaz tê qebûlkirin û bo karên wergêranê lijneyek tê sazîkirin. Di peywenda projeyê da xwendekarên kurd tînan şandin Rojava bo perwerde û fêrbûna zimên ku ew dûre ji zimanên Rojava-yayî bo kurdî wergêranan bikin. Li aliyê din di 1928an da Emîn Zekî Beg tevî çend parlementeran nivîsek ji Wezaretê Perwerdeyê ya Iraqê ra şandine û bo kurdan daxwaza hin tiştan kirine. Yek ji wan daxwazan ew e ku ji bo wergerandina pirtûkên dibistanê bo kurdî komeleyek bê sazîkirin û 500 rûpî bê dayîn kesên ku pirtûkekê wergerînin kurdî. Di encama van pêngavan da pir hindik pirtûk tînan wergerandin bo kurdî ku ew jî bi piranî pirtûkên dersê û yên dînan ne.¹⁰

2. Wergêrana Kurdî û Îdeoloji

Wekî her zimanî di kurdî da jî wergêran kiryareke du alî ye: wergêrana ji kurdî ber bi zimanên biyanî û wergêrana ji zimanên biyanî ber bi kurdî. Ev du aliyên dijber her yek wate û girîngiyê xwe ya cihê heye di her zimanî da. Wergêrana ji zimanên xurt û hegemonîk -bo nimûne îngilîzî- ber bi zimanên din nîşaneyê prestîja wî zimanî ye.¹¹ Lê wergêrana ji zimanên nexwedî statu, di gelek qadan da astengkirî, demeke dirêj qedexekirî, rêyên pêşveçûnê li ber girtî û bi piranî di nav axaftina gel da asêkirî -bo nimûne kurdî- ber bi zimanên din bi piranî nîşaneyê xwenasandin û xweîsbatkirinê ye.¹² Wergêranên bi vî rengî -eger em îstîsnayan ji derve bihêlin- ne ji ber bal û mereqa biyaniyan a li ser berhemên bi kurdî, lê dîsa ji aliyê kurdan ve hatine kirin. Wek mînak berhemên edebî yên kurdî dîsa ji aliyê nivîskarên kurd ve bo tirkî hatine wergerandin. Em dikarin bibêjin wergêranên bi vî rengî bersivê e ji bo polîtîkayên înkarkirinê, jinedîtînê, piçûkdîtînê û gava duyem a sedema nivîsîna bi kurdî ye. Edebiyata kurdî -bi taybetî romana kurdî- bi ajoyên wiha hate nivîsîn ku berçav bikin zimanê kurdî heye û ewçend dewlemend e ku cureyên herî dijwar ên wek romanê jî pê tînan nivîsîn. Îcar bi wergerandina wan berhemên bo zimanên serdest ên wek tirkî dihat xwestin ku bê nişandan derfetên kurdî yên îfadekirinê ewçend xurt û dewlemend e ligel hemû astengiyên berhemên gelek hêja pê hatine nivîsîn. Ji vî perspektîfê dikare bê gotin wergêranên kurdî yên ber bi zimanên biyanî -bi taybetî zimanên serdestên xwe- îsbata xweîsbatkirinê ye. Divê bê gotin wergêrana hin berhemên serkeftî yên kurdî ber bi zimanên din, pîrî caran kesên ji edebiyata kurdî bêhay diheyirand/diheyirîne jî.

Wergêrana ji zimanên biyanî ber bi kurdî -di vî xebatê da ji wergêrana kurdî qesd, ev cure wergêran e- dîsa nîşaneyê 'xweîsbatkirinê' ye, lê îcar bi awayekî din. Wergêranên ewil ên edebî yên ji aliyê nivîskarên kurd ve hatine kirin -wergêranên edebî yên ekola Sovyetê, ekola Swêdê, qismen ekola Hawarê- ceribandina sînor û derfetên vegotinbariya kurdî bû. Di van gavên ewil da nivîskarê kurd dixwast hin berhemên sereke û zêde nedijwar ên ji edebiyata cîhanê, di edebiyata kurdî da biciribîne û di dawiyê da bide nişandan ku ew dikarin bi kurdî jî bînan xwendin. Dû serkeftina ceribandînan ewil, wergêranên bi taybetî piştî 2000an bi îdîa û ajoyên mezintir û jixwebawertir hatine kirin. Îcar bi wergerandina metnên kanonîk û herî dijwar ên cîhanê wek berhemên Shakespeare, berhemên wek *Ulysses*, Çîrokên *Dublînyan*, *Berîya Şewitî*, *Li Çiyayên Andê* û wd. wergêr dixwaze berçav bike ku kurdî ji tu zimanî kêmtir nîne. Herweha dixwaze destnîşan bike ku berhemên herî dijwar dikare bi kurdî bînan wergerandin, kapasîte û hêza vegotinbariya kurdî bêsînor e. Armanca nîhaî ya van hemû ajoyên bi vî rengî tîne ba hev jî birûmetkirin û zêdekirina prestîja zimanê kurdî ye. Bi gotîneke din wergêrana kurdî ne ji ber 'pêwîstî' an bendewariyên xwîneran, lê bi dozîna wezîfe an mesûliyetê tê kirin. Dijwar e em bibêjin wergêran kurd ji bo daxwazên girseya xwîneran -ya rastî di warê wergêrana kurdî da hebûna girseyêke wiha gumanbar e- werdigerînin. Lê dikare bê gotin ew bi endîşeyên zimanî-polîtîk werdigerînin, yanî ji bo *berterefkirina kêmasiyekê*.^{13,14} Ev rewş rayê me dide ku wergêrana kurdî wek karên kurdî yên din bi ajoyên îdeolojîk hatiye kirin. Wergêran bi hestên neteweyî, bi endîşe û armancên zimanî-polîtîk xwestine asta zimanê kurdî bilind bikin û xurtbûna wî rayê cîhanê bidin.

10 Yusuf Taştan, *Dîroka Wergerê û Xebatên Wergera Kurdî*, (Wan: Zanîngeha Van Yüzüncü Yıl. Teza Mastîrê, 2019), r. 60-61.

11 Ergin Öpengin, li dor îstatîstîkên cureyên li kurdî hatine wergerandin -wergêrana kurdî bi giştî di çeperên wergêrana edebî da asteng bûye-şiroveyên balkêş dike. Li dor cureyên wergerandî nivîskar balê dikişîne ser pîrsgirên wergêrana kurdî û hêza kurdî. Nivîskar di hin waran da nehêzbûna kurdî bi polîtîkayên "hêzên serdest û nehezên kurdîyê" ve girê dide. Li gor wî bi kurdî nebûn an kêmbûna wergêrana lêkolînên zanistî û nûjen, kurdî bêtir folklorîze dike û rêyên geşedanê li ber digrê ku ew yeka daxwaza "nehezên kurdîyê" ye. Ji bo nîrxandin û şiroveyên zêdetir bnr. Ergin Öpengin, "Bizava Wergerê di Kurmanciyê de", dnd. *Proceedings of 1st International Conference on Kurdish Literature*, xxx. (Sanandaj: Weşanên Zanîngeha Kurdistanê, 2011), r. 9-10.

12 Ji bo xwendîneke li ser tîkiliya wergêran û hêza zimanekî û nîrxandina rewşa wergêrana kurdî di vî çarçoveyê da bnr. Ziyatîfîn Yıldırımçakar, *Werger Wek Kirîneke Çandî Li Ser Rêyên ji Wergernasiyê ber bi Kurdolojiyê ve*, (Wan: Peywend, 2021), r. 99-106.

13 Ev tîgîh navê gotareke Remezan Alan e. Alan di gotarê da li dor çîrokeke kurdî ya modern bal kişandiye rewşa nivîskarî û berhemdariya kurdî û angaşî dike edebiyata kurdî ji bo *têkbirina kêmasiyekê* an *îsbatkirina hebûnekê* tê nivîsîn. Bnr. Remezan Alan, *Bendname Li Ser Rûhê Edebiyatekê*, (Stembol: Avesta, 2009), r. 11-18.

14 Öpengin jî vî aliyê wergêrana kurdî destnîşan dike. Nivîskar di heman demê da balê dikişîne ser ku hewildanên *berterefkirina kêmasiyekê* dibe ku bibe sedema paşguhkirina aliyê estetîkê ku ew jî rê li ber hin pîrsgirêkên din vedike wek wergêrana ji zimanê duyem. Bnr. Ergin Öpengin, "Bizava Wergerê di Kurmanciyê de", r. 11.

Ji aliyê din ve wergêrana kurdî ya Bakur bi wergêrana Încîlan dest pê kiriye û wergêranên ku Mela Mehmûdê Bazîdî li ser daxwaza A. Jaba kirî, wergêranên ewil ên kurdiya Bakur (kurmançî) in.¹⁵ Wergêranên Încîlan û yên Bazîdî, bi armancên mîsyonerî û polîtîk hatine kirin ku rûyê din ê îdeolojîk ê wergêrana kurdî destnîşan dike. Herweha ji aliyê din ve dewletên ku rewşenbîr û nivîskarên kurd lêhewîrîn –Sûriye (mêtingeha Fransayê), Sovyet, Swêd- piştvevaniyeke finansî li xebatên kurdî kirine di çarçoveya berjewendiyên polîtîk û polîtîkayên xwe yên kêmîneyan da. Ev yeka jî aliyekî din ê îdeolojiya patronajê eşkere dike di wergêrana kurdî da.

3. Wergêranên Kurdî yên Ewil û Patronaj

Li gor agahiyên hin zanyarên wek Kadri Yıldırım, diyar dibe ku dîroka wergêrana ji kurdî bo zimanên biyanî xwedî dîrokeke kevin e. Li gor agahiyên Yıldırım Îbnî Wehşîye 30 pirtûkên kurdî yên bi alfabe Masî Sûratî dîtine, jê du heb wergerandine erebî.¹⁶ Ev agahî serboriya wergêrana kurdî dibe heta sedsala 9an. Lê divê bê gotin ku ev agahî gumanbar in û hîn bi temamî nehatine piştrastkirin. Xebatên rêzimanê û ferheng wek pêngavên ewil ên wergêrana kurdî xuya dikin. Ehmedê Xanî, ji bo perwerdeya zarokên kurdan ferhengeke erebî-kurdî bi navê *Nûbara Biçûkan* (1682-83) amade kiriye. Di 1787an da mîsyonere îtalî Maurizio Garzoni gramereke kurdî tevî ferhengeke îtalî-kurdî nivîsandîye.¹⁷ Garzoni esasen ev berhem bo mîsyonerên wek xwe nivîsandîye ku di çûna herêmê da rastî diwariyan neyên, rêberek hebe li ber destê wan ji bo ragihandina bi kurdan ra. Di Gramera Garzoni da rêzimana kurdî bi kurtî hatiye vegotin, diyalogek ji îtalî hatiye wergerandin bo kurdî û du duayên Xristiyanîyê yên bi kurdî hatine wergerandin bo îtalî.¹⁸ Xebatên Xanî û Garzoni xebatên zimanî ne û ji ber du-zimaniya xwe gavên ewil in bo wergêranê, lê bi tena serê xwe em nikarin wan wek wergêran bihesibînin.¹⁹

Wergêranên ewil ên ber bi kurdî, di nivê sedsala 19an da rasterast ne ji aliyê kurdan, yan rasterast ji aliyê mîsyonerên rojavayî an jî li ser daxwaz û teşwîqa kurdnasan ji aliyê zaneyên kurd ve hatine kirin. Pirtûka ewil li kurdî (kurmançî) hatiye wergerandin, beşeke Încîla bi navê Încîla Matthew e. Ew ji aliyê vaîzekî ermenî, Stepan, ve di 1856an da bi elfabeya ermenî bo kurdî hatiye wergerandin. Wergêrana kurdî ya Încîlê ji aliyê *British and Foreign Bible Society* ve tê çapkirin û li Stenbolê tê belavkirin. Di 1857an da heman mîsyoner sê beşên din ên Încîlê werdirîne kurdî. Wergêranên Încîlê yên bo kurdî bi van gavên ewil namîne. Di 1872yan da keşeyekî ermenî yê bi navê Temo wergêrana kurdî yên beşên dîtir ên Încîlê dike û *American Bible Society (ABS)* jî diweşîne. Di 1891ê da wergêrana Încîlê û mezmûrên wê ji aliye çend keşeyên ermenî ve hatiye kirin.²⁰ Herweha di heman salê da wergêrana Încîla Matthew a ku di bin birêvebiriya J. G. Bliss da hate wergerandin ji aliyê *ABS* ve hate weşandin. Di 1911an da beşên din ên Încîlê yên bi navê Mark, Luqa, Johannes û Emelê Resulan ji aliyê çend ermeniyan ve hatine wergerandin û li Stenbolê hatine çapkirin. Komeke xebatê ku ji aliyê *American Board of Commissioners for Foreign Missions* ve hatibû wezîfedarkirin, bi xebateke demdirêj ev wergêranên navborî sererast kirine û ber bi elfabeya erebî tîpguhêziya wan kirine. Di 1922an da Încîlên Matthew û Mark, di 1923an da ya Luqa weşandine.²¹ Bêyî wergêrana Încîlan hin wergêranên din jî hatine kirin wek pirtûka bi navê *Ayneparan Alifbe Cuz Kurmançî* ku Încîl şîrove û rave dikir. Ev berhem 1860î da ji aliyê keşeyekî ermenî, Migirdîç Vartabed Dikranyan, ve hatiye amadekirin û li Stenbolê çap bûye. Ji bo perwerdeya zarokên ermenî yên li Kurdistanê ku zimanê ermenî nizanin, hatiye amadekirin. Di pirtûkê da ferhengokeke kurdî-ermenî û agahî derbarê dîroka zimanê kurdî da hene. Di 1880an da pirtûkek bi tîpên ermenî li kurdî tê wergerandin ku navê wê *Yerkaran* e û îlahiyên xristiyanîyê girtiye nava xwe.²²

Wekî xuya dibe nimûneya ewil a wergêrana kurdî û hin mînakên li dû wê bi destê mîsyonerên Xristiyan -helbet bi alîkarî û şêwirmendiya kurdan- û bi finansorî û piştewaniya saziyên mîsyoneran hatine kirin. Herweha berçav e ku

15 Ziyattîn Yıldırımçakar, *Werger Wek Kirineke Çandî Li Ser Rêyên ji Wergernasiyê ber bi Kurdolojiyê ve*, r. 66-71.

16 Kadri Yıldırım, “Kürtlerin İslam Öncesi Alfabe Serüveni”, *Kürt Tarihi*, 5, (Şubat-Mart 2013), r. 28.

17 Yusuf Taştan, *Dîroka Wergerê û Xebatên Wergera Kurdî*, r. 28.

18 P. Maurizio Garzoni, *Grammatica e Vocabolario della Lingua Kurda*, (Roma: Nella Stamperia della Sacra Congregazione, MDC CLXXXVII (1807), r. 11-70; 70-74; 283-284.

19 Xebatên li jor behskirî, destpêka wergêrana kurdî bo zimanên biyanî ye û hin xebatên amadekar in bo wergêrana kurdî. Lê bi tenê wergêranên ber bi kurdî, di çarçoveya vê xebatê da ne. Di vê rewşê da hin pîrsgirêkên metodolojîk derdikevin holê wek ji wergêrana kurdî qesd, dê hemû diyalektên kurdî be an diyalekteke kurdî be. Lêkolîna wergêrana hemû diyalektên kurdî, di sînoren xebateke wiha da dernayê. Lewra bi awayekî giştî dê wergêranên ji zimanên biyanî ber bi kurmançiya bakur (Tirkiye, Bakur, Sovyet, Hawar, Swêd) di nav çepera vê xebatê da be.

20 Ergin Öpengin, “Bizava Wergerê di Kurmançiyê de”, r. 4-5; Ziyattîn Yıldırımçakar, *Werger Wek Kirineke Çandî Li Ser Rêyên ji Wergernasiyê ber bi Kurdolojiyê ve*, r. 67-71.

21 Ziyattîn Yıldırımçakar, *Werger Wek Kirineke Çandî Li Ser Rêyên ji Wergernasiyê ber bi Kurdolojiyê ve*, r. 67-71.

22 Mesûd Serfiraz, *Kurd, Kitêb, Çapxane Weşangeriya Kitêbên Kurdî di Dewra Osmaniyan de (1844-1923)*, (Stenbol: Peywend, 2015), r. 207-209.

mîsyoner û saziyên wan ji bo xurtkirin û geşedana zimanê kurdî an jî pêwistiya kurdîaxêvan wergêrana kurdî nekirine. Armanca wan a sereke ew bû ku ermeniyên kurdîaxêv dîne xwe zanibin, li ser dîne xwe bimînin; armanca talî jî ew bû ku dîne xwe di nav kurdan da bidin nasandin û wan bînin ser dîne xwe.²³ Yanî ev wergêranên ewil, ji aliyên mîsyoneran ve bi ajoyên îdeolojiya dîni hatine kirin. Bi her du awayan jî diyar e mîsyoneran zimanê kurdî ji bo propagandaya dîne xwe wek amrazê kêrhatî dîtine. Armanca çî dibe bila bibe, ew nimûneyên giring in di warê wergêrana kurdî da. Ji armanca azade ji ber fînansekirina wergerandin, çapkirin û belavkirina wergêranên kurdî meriv dikare mîsyoner û saziyên mîsyoneriyê ji parêzgerên wergêrana kurdî bihesibîne.

Ji aliyê din ve Mela Mehmûdê Bazidî bi wergêrana beşek ji Şerefnameya Şerefxanê Bedlîsî di 1858-1859an da yek ji nimûneyên ewil a wergêrana kurdî pêşkêş kir. Bazidî berhem bi navê *Tevarîxî Qedîmî Kurdistan* ji farîsî wergerand kurdî.²⁴ Bazidî dû ve wergêranê ra ji farîsî ber bi kurdî gelek wergêranên din kirine ku di *Koleksiyana Aleksandre Jaba* da wek destnivîsên kurdî parastî ne. Di nusxeyên Kurd 42 û 43an da 84 çîrok hene ku ji aliye Bazidî ve ji farîsî bo kurdî hatine wergerandin. Ev, kurteçîrokên pendgirtinê ne. Di destnivîsê da metna orjînal a farîsî, wergêrana kurdî ya Bazidî, tîpguhêziya wergêrana kurmancî bi tîpên latinî ya Jaba û wergêrana fransî ya Jaba tev hene.²⁵ Herweha Bazidî di 1857-1858 da *Leyla û Mecnûna* Fuzûlî ya helbestkî bi awayê pexşanî wergerandiye kurmancî.²⁶ Bi van xebatan Bazidî wek pêşengê der tê pêş di wergernasiya kurdî da. Herkesê ku ji keda Bazidî ya bo Kurdolojiyê haydar, dizanin ku bêyî daxwaz, rênîşanderî, piştewanî û parêzgeriya Aleksandre Jabayê kurdnas ne mimkin bû ku wî ev xebat bikirana. Eşkere ye ku Bazidî bi teşwîq û motîvekîrîna qonsolosê rûs A. Jaba karên giranbûha di qadên cuda yê Kurdolojiyê da pêk anîne ku wergêran yek ji wan e. Jaba ji mele û zanayên kurd ên din jî daxwaza xebatan kiriye û piştewaniya wan kiriye wek Mele Mûsayê Hekkarî, lê herî zêde bi Bazidî ra xebitiye û bi hev ra kuliyateke dewlemend pêk anîne. Bi vî awayî Jaba di avabûna kurdolojiyê da xwedî roleke zehf giring e. Wek beşeke kurdolojiyê di wergernasiya kurdî da jî di peywenda tîkiliya wî û Bazidî da roleke wek hamî, piştewan û parêzger girtiye ser xwe. Ji xeynî Jaba kurdnas, rojhilatnas û dîplomatên dîtir ên biyanî jî bala xwe dane çand, edebiyat, ziman û dîroka kurdan. Wek mînak di heman salan da Peter Lerchê rojhilatnas di pirtûka xwe da, *Forschungen uber die Kurden und die iranischen Nordchaldaer*, da cih daye wergêranên kurdî yê hin çîrokên tirkî û finlendî.²⁷ Di mînakên bi vî rengî da tîkiliyeke eşkere ya patron-wergêr wek ya di mînaka Jaba û Bazidî da nîne. Lê îhtîmaleke pir xurt e ku wan wergêranên kurdî yekser bi zanayên kurd dabe kirin an bi alîkariya wan kiribin. Ev wergêranên ku ji aliyê rojhilatnas û kurdnasan ve hatine teşwîqkirin û destekkirin, bi ajoyên îdeolojiya polîtîk hatine kirin.

4. Wergêrana Kurdî di Kovar û Rojnameyên Ewil da

Ji destpêkê heta demên dawîn çapemeniya kurdî, di danasîn û bibîranîna dîrok, ziman, çand û edebiyata kurdan, hişyarkirin û serwextkirineke sereqet a kurdan, hewildan û xebatên derbarê çêkirina hişekî neteweyî ya kurdan da wek lokomotîfêkê şixuliye.²⁸ Di nebûna dewleta kurdan û saziyên wê da çapemeniya kurdan yek ji wan qadan e ku qîsmen valahiya wan dagirtiye. Di rewşeke wiha da normal e ku di karên perwerde û çandê da ku wergêran jî beşeke wan e çapemeniya kurdan rol û peywira hin saziyên dewletên neteweyî bigirta ser xwe. Di rojname û kovarên ewil da bal û mereq li ser wergêrana ber bi kurdî tune. Lê tê dîtîn ku dûre rol û giringiya wergêrana bi vî rengî ji aliyê çapemeniya kurdan ve baş hatiye tîgîhîştin. Ev rewş bi pêvajoyê atmosferî, siyasî, civakî ya dema weşana rojname û kovaran, bi demê ra veguherîn û xurtbûna neteweperweriya kurdan, helwest û polîtîkayên dewletên serdestî kurdan, polîtîkayên înkarkirinê û li dijî wê bi îsrar hewlên entelîjansiya kurdan bo îsbatkirina hebûna kurdî ra tîkildar e. Di vî perspektîfê da meriv dikare hin wergêranên ji kurdî ber bi tirkî yê di kovar û rojnameyên ewil da wek hewla nîşandayîna edebiyata kurdî bo serdestan û daxwaza pejiwandinê binirxîne. Wergêranên ji zimanên biyanî ber bi kurdî

23 Ji bo armanca van Încîlan bnr. Ergin Öpengin, “Bizava Wergerê di Kurmanciyê de”, r. 5; Ziyattîn Yıldırımçakar, *Werger Wek Kirineke Çandî Li Ser Rêyên ji Wergernasiyê ber bi Kurdolojiyê ve*, r. 71.

24 Ergin Öpengin, “Bizava Wergerê di Kurmanciyê de”, r. 5.

25 Mustafa Öztürk, “Çîrokên Werger ên Mela Mehmûdê Bazidî 1797-1870 (Vekolîn-Metn)”, *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 4/4/8, (2018/2), r. 34/37.

26 Mustafa Öztürk, vgh: Yusuf Taştan, *Dîroka Wergerê û Xebatên Wergera Kurdî*, r. 35-36. Li gor hinekan di *Koleksiyona Jaba* da ji bilî wergerên Bazidî hin wergerên din jî hene. Bo mînak tê gotin ku çîrokên gelêrî, bi navê *Darrul Mecalîs* ji aliye Mela Mûsa ve ji farîsî hatine wergerandin bo kurdî. Di 1856an da yekî bi navê Şehnezê ji farîsî *İskendernameya Nîzamî Gencewî* bi awayê pexşanî wergerandiye kurdî. Herweha 1857an da *Gulîstana Se’î Şîrazî* bi pexşanî hatiye wergerandin bo kurdî. Bnr. Ferhad Pîrbal, *Mêjûy Wergêranî Kurdî*, 2002. Vgh: Yusuf Taştan, *Dîroka Wergerê û Xebatên Wergera Kurdî*, r. 34-36.

27 Ergin Öpengin, “Bizava Wergerê di Kurmanciyê de”, r. 5.

28 Di roja îroyîn da peywîr û taybetiya çapemeniya kurdî ya nivîskî wek demên berê ewçend ne li pêş e. Avabûna weşanxaneyên kurdî û qîsmen pîrbûna weşana pirtûkan, zêdebûyîna medyaya dîtarî, televîzyonên kurdî û medyaya civakî hêza çapemeniya nivîskî gelek kêr kiriye. Îcar ew peywîrên wê qîsmen bi rêya van qenalên nû tîgîhîştin.

yên bi Ekola Hawarê xurtbûyî jî li dijî înkare wek îsrar û înadekê binirxîne.

Di rojnameyên ewil da ku bi însiyatîfa welatperwer û rewşenbîrên kurd derdiketin, ligel weşandina mînakên ji edebiyata kurdî ji bilî çend awarteyan wergêrana ji zimanên biyanî bo kurdî nehatiye kirin. Ev jî wek me gavek berê got ji rewşa civakî û siyasî ya demên dawî yên dewleta Osmanî, helwest, xeyal, pedagojî û fikrên wan rewşenbîrên kurd ên derbarê meseleya kurdan û zimanê kurdî azade nikare bê nirxandin. Rojname û kovarên vê demê bi giştî duzimanî – kurdî-tirkî- ne, tê da bi piranî mînakên wergêrana ji kurdî bo tirkî hatine dayîn. Di rojnameya ewil *Kurdistanê* da wergêraneke kurdî jî nîne. Lê mînakên wergêrana ji kurdî ber bi tirkî hene. Hin nivîsên kurdî bo tirkî hatine wergerandin, lê wergêran bi temamî sadiqî metna jêder nebûye, yekcaran hinek tişt lê hatine zêdekirin.²⁹ Di *Kürt Teavûn ve Terakki Gazetesiyê* da jî nimûneyên wergêrana bo kurdî tunene, lê nimûneyên wergêrana hin nivîs û helbestên kurdî bo tirkî hene.³⁰ Axirî di kovara *Rojî Kurd* de em rastî nimûneyên wergêrana bo kurdî tên. Di hejmara duyem a kovarê da helbesteke Mehmet Akif bi navê “Hewar û Fîzar[a] Misilmanî” ji aliyê Modanî X. (Xelîl Xeyalî) ve hatiye wergerandin.³¹ Herweha di hejmara sêyem da nivîseke M. Salih Bedirxan – “Kılıçdan Evvel Kalem”- di heman demê da bi kurdî – “Berî Şîre Qelem”- tê weşandin.³² Herweha di hejmara dehan a kovara *Hetawî Kurd* da ji aliyê Babê Naco M.X. ve helbesteke Romî Tahiru’l Mowî ya (Mewlewî) ji tirkî hatiye wergerandin bo kurdî.³³ Di kovara *Jînê* da di hejmarên sê, çar, pênc,³⁴ heft, heşt³⁵ û çardehan da Law Reşîd di bin sernivîsa “Kürdlerde Durûb-ı Emsal” da gotinên pêşiyên ên kurdî wergerandine bo tirkî.³⁶ Di hejmara şeşan da helbesteke Nalî ji aliyê Süleymaniyeli Tevfik ve tê wergerandin bo tirkî.³⁷ Tevî ku wê demê eleqe li ser wergêrana kurdî nîne, cara yekem Xelîl Xeyalî (M. X.) di *Hetawî Kurdê* da di nivîsa bi navê “Derdê Kurdan” da di çarçoveya nezanîna kurdan, nebûna eleqeya meleyan li ser kurdî da behs ji divêtiya wergêranê kiriye. Ji meleyên kurd gazinan dike ku bi zimanê xelkê helbestan dixwînin û ne di xizmeta zimanê xwe da ne. Xeyalî şûndemayîna kurdan girêdayî nebûna wergêranê dike: “melayê [me] dema kitêbê dîn û dinyayê tercume bikiran. Û ji bo xelaskirina nezanan bixebitiyan îro kurd nezan, tazî, birçî, şerpeze ne diman. Û ji bo bo mislimaniyê zêde jî xizmet dikirin.”³⁸ Li aliyê din di bernameya *Kürt Tamim-i Maarif Cemiyeti* da di xala nehan da behs ji wergêranê hatiye kirin. Hatiye diyarkirin ku berhemên li ser kurdan ên bi zimanên Rojavayî û Rohilatî nivîsandî dê bo kurdî bîn wergerandin. Ji xeynî van em rastî îşaretên têrker an jî armanc û niyetên diyarkirî nayên ku bibêjin rojname û kovarên ewil hay ji giringiya wergêranê hene.³⁹ Ji van mînakên îstîsnayî diyar dibe hay ji giringiya wergêranê çêbûye, lê ne di asteke pêwîst da. Di mînaka ewil da wergêran di çeperên mele û dîne da hatiye bertengkirin. Di ya duyem da armanc û pîvana wergêranê bi tenê bi berhemên derbarê kurdan hatiye vesînorkirin. Rewşenbîrên kurd ên wê demê di çarçoveyê berfirehtir da rol, giringî û pêwîstiya wergêranê nenirxandine.

Kovarên ewil ji aliyê rewşenbîrên kurd ên xwedî perwerdeyê baş û xwedî çend zimanan ve bi piranî di sînoren dewleta Osmanî da derdiketin. Bi taybetî di dewra Tanzîmatê da bizavên rojnamegerî û wergêranê di veguherîn û mo-

29 Ya rastî wergêranên ji kurdî bo tirkî ne di sînoren vê xebatê da ne. Lê ji ber ku behs li ser e divê em çend mînakên vê behsê bidin. Bo mînak di hejmara 29an a rojnameyê da nivîseke bi navê “Wezîyeta Hazir û Musteqbel a Kurdistanê” û wergêrana wê ya tirkî, “Kürdistan’ın Vaziyet-i Hazira ve Müstakbelesi” bi hev ra hatine weşandin. Bnr. Ferhat Yılmaz, *Dasa Şemo û Çakûça Gorkî Xwendineke Berawirdkî li dor Şivanê Kurmanca û Sêbareya Gorkî*, (Wan: Peywend, 2021), r. 40-41.

30 Di hejmara 4an a rojnameyê da bi navê “Makale-i Hikemiye” nivîsek heye ku cih daye çarîneyê wergêrana wê ya tirkî jî hatiye nivîsîn. Bnr. M. Emîn Bozarslan (amd. û trans.), *Kürt Teavûn ve Terakki Gazetesi Kovara Kurdî- Tirkî Kürdçe-Türkçe Dergi 1908-1909*, (Uppsala-Sweden: Deng, 1998), r. 204. Herweha di hejmara 7an da di nivîsa “Rehber-i İtidalden” helbesteke Cenab-i Nalî ji kurdî hatiye wergerandin bo tirkî. Bnr. M. Emîn Bozarslan (amd. û trans.), *Kürt Teavûn ve Terakki Gazetesi Kovara Kurdî- Tirkî Kürdçe-Türkçe Dergi 1908-1909*, r. 345-346. Di hejmara 8an da Halil Hayalî, di “Kürdçe Lisanımız Weten û İttifaqa Kurmanca” da paragraf bi paragraf wergêrana tirkî di bin nivîsa kurdî da daye. Bnr. M. Emîn Bozarslan (amd. û trans.), *Kürt Teavûn ve Terakki Gazetesi Kovara Kurdî- Tirkî Kürdçe-Türkçe Dergi 1908-1909*, r. 391-395.

31 Bnr. Koma Xebatên Kurdolojiyê (amd.), *Di Sedsala Wê da Rojî Kurd 1913*, (İstanbul: Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, 2013), r. 163-164.

32 Bnr. Koma Xebatên Kurdolojiyê (amd.), *Di Sedsala Wê da Rojî Kurd 1913*, r. 174-176/189-194.

33 Bnr. Ahmet Alan (nirx. û trans.), *Hetawî Kurd (1913-1914)*, (İstanbul: Avesta, 2017), r. 287-289.

34 Bnr. M. Emîn Bozarslan (amd. û trans.), *Jîn Kovara Kurdî-Tirkî Kürdçe-Türkçe Dergi 1918-1919*, c. 1, (Uppsala-Sweden: Deng, 1985), r. 247-250: 272-276: 299-302. Herweha di heman kovarê da M. M. (Mihemed Mihri) di nivîseke xwe – “Edebiyat-ı Kürdiyeden Bazı Numuneler”- da helbesteke Nalî û straneke gelêrî wergerandiye tirkî. Bnr. r. 219-22.

35 Bnr. M. Emîn Bozarslan (amd. û trans.), *Jîn Kovara Kurdî-Tirkî Kürdçe-Türkçe Dergi 1918-1919*, c. 2, (Uppsala-Sweden: Deng, 1985), r. 368-374: 405-407.

36 Bnr. M. Emîn Bozarslan (amd. û trans.), *Jîn Kovara Kurdî-Tirkî Kürdçe-Türkçe Dergi 1918-1919*, c. 3, (Uppsala-Sweden: Deng, 1986), r. 610-614.

37 Bnr. M. Emîn Bozarslan (amd. û trans.), *Jîn Kovara Kurdî-Tirkî Kürdçe-Türkçe Dergi 1918-1919*, c. 2, r. 341-346.

38 Ahmet Alan (nirx. û trans.), *Hetawî Kurd (1913-1914)*, r. 187.

39 Ferhat Yılmaz, *Dasa Şemo û Çakûça Gorkî Xwendineke Berawirdkî li dor Şivanê Kurmanca û Sêbareya Gorkî*, r. 43. Ji bo agahiyên zêdetir derbarê wergêrana kurdî di kovar û rojnameyên ewil da bnr. Ferhat Yılmaz, *Dasa Şemo û Çakûça Gorkî Xwendineke Berawirdkî li dor Şivanê Kurmanca û Sêbareya Gorkî*, r. 40-44.

dernîzebûna edebiyata tirkî da zehf karîger bûne. Berhemên ji edebiyata Rojava bo tirkî wergerandî di rojnameyên wê demê da wek tefriqa, yanî beş bi beş hatine weşandin. Rewşenbîr û nivîskarên Osmanî yên wek Ahmet Mîthat Efendî, Şemsettin Samî, Ahmet Vefîk Paşa, Kamil Paşa, Rezaîzade Ekrem, Namîk Kemal ji zimanên Rojavayî -di destpêkê da bi giştî ji Fransîzî- berhemên navdar -bi piranî roman- werdigerandin. Bi saya tefrîqayên berhemên wergerandî hingê di demeke kurt da girseyeke xwîneran pêk hat. Çêbûna xwîneran daxwaz û bendewariyên wan zemînek amade kiriye ku wergêrên van berhemên edî berhemên hevşib bixwe binivîsin. Bi vî awayî bingeha edebiyata nûjen a tirkî hatiye avêtin, cureyên edebiyata Rojava yên wek roman, şano, çîroka hevçax, helbesta modern û wd. ketine edebiyata tirkî.⁴⁰ Helbet entelijansiya kurd a ku rojnameyên ewil derxistine û tê da nivîsîne, hay ji wan bizavên xurt ên rojnamegerî û wergêranê yên wê çaxê hebûn. Nexwe, çima wan jî nedane ser heman rêyê? Çima di şûna ku berhemên kurdî wergerînin tirkî wan jî berhemên Rojava wernegerandine û bala xwe nedane nûjenî û geşedanên li cihanê. Di wê demê da çima rewşenbîr û nivîskarên kurdan jî cure, terz, şeweyên nû yên vegotinê û naverokên nû bi rêya wergêranê bi gelê kurd ra nedane naskirin û dûre di wan formên da nenivîsandine. Eger wiha bûya dê di wê demê da bingeheên xurttir ên edebiyata kurdî ya nûjen bihata avêtin.⁴¹ Belkî jî pêşanî û xemên wan kiriye ku beriya modernîzasyonê berhemên heyî yên edebiyata xwe bi zimanên serdestan destnîşan bikin û pê ra hebûna xwe û zimanê xwe erê bikin. Lêbelê dîsa jî ev rewş balkêş e, ji ber ku wê demê astengî li ber bikaranîna zimanê kurdî tune bû û kurdbûn nedihate înkarkirin ku xemeke wiha bikin.

5. Wergêrana Kurdî di Ekola Hawarê da û Patronaj

Bi derengî be jî di nav rûpelên *Hawarê* da em hişmendî, bal û mereqa li ser wergêrana kurdî dibînin. Kovara *Hawarê* di bin pêşengiya Celadet Alî Bedîrxan da ji aliyê entelektuel û nivîskarên kurd ên ji welêt sirgunbûyî ve derdiket. *Hawarê* armanca danasîn û pêşdebirina ziman, dîrok, edebiyat û çanda kurdî dabû ber xwe. Ew haydar bû ku bêyî wergêranê xebatên li ser dîrok, çand û zimanê kurdan dê kêmbê. Lewra pêwîst bû ku bi çavên biyaniyan jî li xwe binêrin ka ew kurdan çawa dibînin, di heqê wan da çi difikirin. Li ser vê bingehe Celadet Alî Bedîr-Xan, armanc dike ku di kovarê da rêzenivîsên bi navê “Kurd û Kurdistan Bi Çavê Biyaniyan” binivîse û di sê hejmaran (h. 19, 23, 24) da vê armancê pêk tîne. Di rêzenivîsa ewil da Bedîr-Xan armanc û metoda wergêranên dê bike, diyar dike. Li gor wî pisporên biyanî dikarin çêtir kêmbê û kêmasiyên kurdan an jî aliyên wan ên hêja û qenc bibînin ji ber ku wek çavekî ji derve li kurdan dinêrin. Kurd jî bi xwendina nîrxandinên wan ên aleyh dê hay ji kêmasiyên xwe hebin, ji yên leh jî taybetiyên xwe yên baş nas bikin û pê serbilind bin. Bedîr-Xan dibêje ku derheqê kurdan da di zimanên Ewrûpî yên wek îngilîzî, frensîzî, elmanî, îtalyanî, rûsî û wd. da gelek pirtûk hene û armanc dike ku beşên bikêrhatî ji wan pirtûkan wergerîne kurmanciyê û di rûpelên *Hawarê* da biweşîne. Herweha derbarê metoda wergêrana xwe da jî çend tiştan dibêje ku ew ê bêje û îfadeyan yek bi yek wernegerîne, gotinên biyanî li gor awayên vegotinbariya kurdî veguhezîne, armanc û ruhê nivîsê biparêze lê bi awayê xwe vebêje.⁴² Ji gotinên wî diyar e ku metoda wergêranê ya serbest, ehlîkirinê daye ber xwe ku zimanê armanc esas digire.

Diyar e ku Bedîr-Xanî, wergêran wek agahdarkirin, serwestkirin û ronîdarkirina kurdan dîtiye. Tevî vê rewşenbîr û nivîskarên *Hawarê* armanc û rolên wek standartkirin û geşkirina zimanê kurdî, danasîna wêjeya cihanê û çandên cihê dane ser milê wergêranê ku evan bêtir wergêran kirine *xizmeta zimanê kurdî*.⁴³ Di nivîsa “Sehitî Le bo zimanê qurdî” da ji bo yekîtiya zimanê kurdî çend xal hatine rêzkirin. Di rêza sêyem da “wergerandina kitebên biyaniyan ên hêja bo kurdî” wek xaleke bo yekîti, pêşveçûn û biserketina zimanê kurdî hatiye destnîşankirin.⁴⁴ Ev bi me dide zanîn ku Elî Seydoyê Gewrî hîn wê çaxê têgihîştîye ku di standartkirin û geşbûna zimên da wergêran rol û karîgeriyeke çiqas girîng dileyîze. Bi tenê pêwîstî û giringiya wergêrana kurdî nehatiye destnîşankirin, herweha di *Hawarê* da mînakên wergêranê jî hatine dayîn. Di ekola Hawarê da Nureddîn Zaza, Kamîran Alî Bedîrxan, Celadet Alî Bedîrxan, Qedrîcan û Osman Sebrî bi adaptasyon û wergêranên xwe tîr pêş çavan. Kamîran Alî Bedîrxan -ligel keşeyê Domînikan- Thomas Bois di 1947an da wergêrana kurdî ya Încîla *Luqa* bi tîpên latînî û erebî kirine û li Beyrûdê belav

40 Ömer Faruk Yücel, “Gazetecilik ve Edebiyatın Gelişmesinde ‘Tefrika’nın Rolü ve İşlevi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 17/2, (Ekim 2022), r. 382; Arzu Özyön, “Çeviri Etkinliğinin Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi İçindeki Yeri ve Önemi”, *Doğubatu*, 88, (Ankara: 2019), r. 31-34.

41 Rast e, vekolerên edebiyata kurdî ya nûjen bingeheên wê digihînin van rojname û kovarên ewil, helbet bi piranî di çarçoveya modernîzasyona zîhnî da. Helbet helbestên Hecî Qadirî Koyî, çîroka Fuad Temo ya di *Rojî Kurdê* da weşandî û şanoya Evdîrehîmê Hekkarî ya bi navê *Memê Alan* ku di *Jînê* da weşandî nîşaneyên edebiyata nûjen in. Lê ji ber ku ev mînakên awarte ne meriv nikare vê demê wek bingeheke xurt a edebiyata kurdî ya nûjen binîrxîne. Edebiyata kurdî ya nûjen, li ser çend bingeheên domnekirî û neyeksan ava bûye. Bi gotîneke din, em dikarin bibêjin çêbûna edebiyata kurdî ya nûjen ji nîşaneyên awarte yên di rojname û kovarên ewil da heta ekola Swêdê berdewam bûye.

42 Bnr. Firat Cewerî (amd.), *Hawar 1 hejmar 1-23 (1932-1933)*, (Stocholm: Nûdem, 1998), r. 383-384.

43 Ziyattîn Yıldırımçakar, *Werger Wek Kirineke Çandî Li Ser Rêyên ji Wergernasiyê ber bi Kurdolojiyê ve*, r. 84-85.

44 Bnr. Firat Cewerî (amd.), *Hawar 1 hejmar 1-23 (1932-1933)*, r. 447.

kirine. Wan di heman salê da ji îbranî berhemeke bi navê *Metelokên Hezretî Silêman* wergerandine kurdî. Kamiran Alî Bedir-Xan ji xeynî van gelek sûretên Quranê, li derdora 700î hedîs, 36 Çarînên Xeyam wergerandine û di *Hawarê* da tefrîqa kirine. Celadet Alî Bedir-Xan 1943an da çîrokekeke bi navê *Conî û Cîmema* ji fransîzî wergerandiye ku orijînalê wê bi îngilîzî bû û ew li Şamê çap kiriye. Qedricanî jî hin beşên romaneke finlandî, *Di Welatê Zembeqê Gewir* de, wergerandiye û di *Roja Nû* da weşandiye. Wekî din wî wergêrana çîrokeke erebî di hejmera 13 ya *Rona-hiyê* da weşandiye.⁴⁵ Diyar e ku nîfşê Hawarê têgihîştîye giringiya wergêrana bo kurdî û ew ji xwe ra kiriye armanc, rûpelên kovarê bo weşana wergêranê wek derfet dîtine û nivîskarên kovarê bo kiriyara wergêranê hev teşwîq kirine.

Hawar, di nav sînoren Suriyê da derdiket. Suriye wê çaxê mêtîngeha fransîzan bû û Hawar ji aliyê rayedarên fransîzî ve hatiye finanskirin. Rayedarên fransîz, *Hawar* bi rêya abonetiya neyekser û qismen finance dikirin. Wek berdêla finanskirin û destûrdayîna çapkirina wê *Hawar* di bin qontrolê bibaldarî ya rayedarên fransîzî da derdiket. Li ser karûbarên hundirîn ên kovarê tesîra wan hebû û wan li naverokê dinêrîn. Mesela qet nedixwestin nivîskarên *Hawarê* behsa meseleyeke siyasî bikin an jî îma bikin.⁴⁶ Li ber van agahiyan hingê em dikarin têderxin ka *Hawarê*, çima bi hertiştî *bi kurd û kurdan ra têkildar* mijûl bûye, lê bi tenê ji siyasetê dûr maye, “siyaset ji civatên welatî re hiştiye”.⁴⁷ Berçav e qencî (îneyet)a patron li ser awa û naveroka berhemên nivîskar, hunermend, helbestvanên parastî tesîrdar e. Meyl û zewqa patronan awa û naveroka xebatên edebî û hunerî diyar dikin.⁴⁸ Lê ne bi tenê zewq û meylê, herweha îdeoloji û berjewendiyên siyasî yên patronîê jî li ser naveroka berhemên kesê parastî tesîrdar e. Patron/hamî wan kesan diparêzin û dermale dikin ku di çarçoveya xwestek û şertên wî da diafirînin. Dûrbûna *Hawarê* ji siyasetê dikare bi hin sedemên din jî bê şîrovekirin, lê di çarçoveya patronajê da diyar e ji ber daxwazên rayedarên fransîzî bi siyasetê ra mijûl nebûye. Herweha nivîsên fransîzî yên di *Hawarê* da jî dikare di çarçoveya daxwazên politîk ên hamî da bîn nîrxandin. Diyar e weşandina nivîsên fransîzî jî daxwaza rayedarên fransîzî ye û qontrolkirina naverokê bo wan hêsan kiriye. Tevî vê carcaran *Hawar* nehatiye çapkirin ji ber sedemên cuda lê bi piranî yên aborî. Diyar e rayedarên fransîzî jî ji ber sedemên cuda carcaran alîkariya bo *Hawarê* sekinandine. Balkêş e di 1941ê da Îngiltere ji bo çapkirina *Hawarê* kaxezê ji C. Bedirxan ra dişîne. Îngiltereyê ji bo kurdan bike alîgirên xwe piştgirî daye kovareke kurdî.⁴⁹ Wer xuya ye piştgiriya Fransa û Îngiltereyê ya bo *Hawarê* li dor berjewendiyên wan ên siyasî, têkiliyên wan ên bi kurdan û serdestên kurdan dirûv girtiye. Lê ji armancên wan azade, berpirsiyarên *Hawarê* ji vê têkiliya nîv-patrimonyal gelek sûdewar bûne. Hişmendî û çalakiyên wergêranê yên di *Hawarê* da pêkhatî jî, destkeftiyên kurdan in ku bi xêra wê têkiliyê bi dest xistine.

6. Wergêrana Kurdî li Swêdê û Patronajê

Kurdên ku ji ber cuntaya leşkerî ya 1980yî ji welêt derketin û çûn Swêdê, di çarçoveya politîkayên dewleta Swêdê yên bo mafên kêmîneyan da bi zimanê kurdî gelek xebatên çandî û perwerdeyî pêk anîne. Perwerdeya kurdî, nivîsandin û çapkirina pirtûkên kurdî, weşandina kovaran, avakirina sazî û weşanxaneyan hin mînakên wan xebatan in. Di çarçoveya derfetên heyî da di warê wergêranê da jî xebatên giring hatine kirin. Nivîskarên ekola Swêdê, xwe wek şopînerên ekola *Hawarê* didîtin û *Hawar* yek ji çavkaniyên wan ên sereke yên fikrî, edebî û zimanî bû. Xuya ye di warê wergêranê da jî dane ser rêya *Hawarê* û ew gavek pêş da birine. Bi serpêreştiya Fîrat Cewerî 1996an da bi kurdî kovara ewil a wergêranê ya bi navê *Nûdem Werger* derket. *Nûdem Werger*, pêveka kovara *Nûdemê* bû û bi temamî ji wergêranan pêk dihat. Wekî Cewerî di pêşgotinê da diyar kiriye *Nûdem Werger*, avakirin û geşkirina zimanekî edebî, şikandina edebiyata tradîsyonel û beşdariya li edebiyata cîhanê ji xwe ra kirine armanc. Herweha bi derxistina kovareke xwerû wergêranê hatiye xwestin ku bi rêya wergêranên ji edebiyata cîhanê hêza vegotina zimanê kurdî ji kirasê teng ê folklorîk ber bi avakirina formulasyonên edebî yên nû bê berfirehkirin, bi xurtbûn û dewlemendbûna zimanê kurdî berhemên di asta edebiyata cîhanê da bîn nivîsîn.⁵⁰ Nivîsên kovarê -metnên edebiyata cîhanê, metnên felsefî û fikrî, gotarên li ser helbest û edebiyata welatên din, gotarên li ser nivîskarên navdar, gotarên li ser wergêranê, gotarên li ser dîrokê û hevpeyvînan bi nivîskaran ra- bi piranî ji zimanên swêdî û tirkî, hinek jî ji elmanî, polonî, erebî û farisî hatine wergerandin. Di kovarê da hin wergêranên ji swêdî û tirkî hatine kirin, wergêrana wergêranê ne. Yanî hin wergêran ji zimanê resen nehatine kirin, ji wergêrana wan a zimanê duyem hatine kirin. *Nûdem Werger*, giring e ji ber ku

45 Ergin Öpengin, “Bizava Wergerê di Kurmanciyê de”, r. 5; Ziyattîn Yıldırımçakar, *Werger Wek Kirineke Çandî Li Ser Rêyên ji Wergernasiyê ber bi Kurdolojiyê ve*, r. 72/84.

46 Bnr. Clémence Scalbert Yücel, *Kürt Edebiyatının Anatomisi*, (İstanbul: Ayrıntı, 2018), r. 75.

47 Bnr. Fîrat Cewerî (amd.), *Hawar 1 hejmar 1-23 (1932-1933)*, r. 23.

48 Zeki Gürür, *Ez Dibêjim Vê Kilamê Sewa We Dengbêjî di Peywenda Patronajê da*, r. 125.

49 Felat Dilgeş, “Celadet Bedirxan ve Hawar Ekolü”, dnd. Veedi Erbay (brh.), *Înatçı Bir Bahar Kürtçe ve Kürtçe Edebiyat*, (İstanbul: Ayrıntı, 2012), r. 59.

50 *Nûdem Werger*, 1/1, Fîrat Cewerî (amd.), (1996), r. 4-5.

yekem kovara kurdî ya xwerû wergêranê ye. Lêbelê -ligel armanc û mîsyona xwe ya jixwebawer û planên weşanê ku dê salê du hejmar derketa- hejmara yekem a kovarê di heman demê da bû hejmara dawîn.

Di ekola Swêda da ji bilî derxistina kovareke wergêranê, wergêrana berhemên serbixwe jî hate kirin. Ji van berhemên wergerandî hinek di rûpelên dawîn ên *Nûdem Wergerê* da hatibûn nasandin wek *Biyani* ya Albert Camus (w. Fawaz Husên), *Mîrzayê Biçûk* a A. S. Exupéry (w. Fawaz Husên), *Li Benda Godot* a Samuel Beckett (w. Firat Cewerî), *Bexçeyê Vişne* a Çexov (w. Hesenê Metê), *Zaroka Şevê* ya Jack London (Mustafa Aydoğan), *Şevên Spî* ya Dostoyevskî (w. Firat Cewerî), *Mişk û Mirov* a John Steinbeck (w. Firat Cewerî), *Şîrên Bijarte ya Mayakovskî* (w. Süleyman Demir). Wergêranên vê êwrê bi piranî ji berhemên edebiyata cihanê, edebiyata zarokan bûn. Di navbera salên 1980 û 2001an da bi tevahî 66 pirtûkên wergerandî hatine weşandin di kurdî da.⁵¹ Eger bi bîr binin ku weşana kurdî ya Bakur bi taybetî piştî 2000an geş bûye, em ê bibînin ku para mezin a vê hejmarê⁵² ji wergêranên ekola Swêdê ne. Ji vê jî tê fêhmîkirin ku piştî 1980an pêngaveke nisbeten xurt a wergêrana kurdî li Swêdê hatiye avêtin.

Li Swêdê *Nûdem Werger* û xebatên wergêranê, tevî hemû xebatên din ên çandî û perwerdeyî bi fonên dewleta Swêdê hatine weşandin.⁵³ Divê bê gotin li Swêdê ji bilî mafên koçberan ên di warê perwerdehiyê da dewleta Swêdê burs dida saziyên koçberan. Ji bo ku ji bursên dewletê sûdewar bin weşanxane û kovarên kurdî, di rengê sazî an komeleyan da ava dibûn. Alîkariyên madî, bi giştî bo pirtûkan dihatin danîn. Herweha weşanxaneyên dewleta Swêdê ji aliyê madî ve destek didan nivîskarên, ji ber vê hin nivîskarên kurd pirtûkên xwe di wan weşanxaneyên dewletê da didan çapkirin. Li aliyê din kar û barên arşîvkirin û pirtûkxaneyan jî ji aliyê saziyên dewletê ve dihatin finansîkirin. Vê yekê jî hiştiye ku pirtûkên kurdî û yên derbarê kurdan da bîn tomarkirin.⁵⁴ Hejmara wergêranên kurdî jî di ekola Swêdê da bi saya piştevaniya finansî ya saziyên Swêdê zêde bûye. Ji ber vê, xebatên wergêranê yên ekola Swêdê di dîroka wergêrana kurdî da wek pêngavêkê tê nîrxandin.

7. Wergêrana Kurdî li Yekîtiya Sovyetan û Patronaj

Berî Swêdê pêngavên ewil ên di warê edebiyat û qadên dîtir da di ekola Sovyetê da hatine avêtin. Di çend demên cuda da, lê bi piranî di dema Şerê Yekem ê Cihanê da ji ber kuştin, talan, zilm û zordariyê qismek kurdên êzdî ji sînorên dewleta Osmanî derbasî Rûsyayê bûn. Di dema Yekîtiya Komarên Sosyalîst ên Sovyetê da hikûmeta sosyalîst di çarçoveya politikayên xwe yên derbarê kêmîneyan da mafên çandî û perwerdehiyê dida û kurdên wir jî ji wan mafan îstîfade kirine. Li Ermenîstana Sovyeta Sosyalîst ji bo pêşketin û dewlemendkirina karên ziman û edebiyata kurdî, hikûmetê derfet û piştgirî da rewşenbîrên kurd û karên wan finanse kirin, rewşenbîrên ermenî beşdarî di xebatên ewilîn da kirin û alîkarî û rênişanderî ji rewşenbîrên kurdan ra kirin. Bi saya derfet, alîkarî û piştevaniya hikûmeta Ermenîstanê tevî gelek xebatên di qadên wek edebiyat, çand, muzîk, folklorê da kurdên Sovyetê wergêrana berhemên jî kirine. Meriv dikare wan wek wergêranên ewil ên edebî binirxîne piştî hin xebatên Bazidî. Di 1931ê da Erebe Şemo *Koçekê Derewîn* a Aleksandr Araratyan ji ermenî werdigerîne bo kurdî. Ji edebiyata rûsî û ermenî di navbera 1931 û 1937an da 15 pirtûkên wergerandin bo kurdî. Ev wergêran bi piranî ji aliyê nivîskarên wek Erebe Şemo, Ruben Drampyan, Emînê evdal, Qaçaxê Mirad, Heciyê Cindî, Casimê Celîl, Cerdoyê Gêncî ve hatine kirin. Qaçaxê Mirad ji nivîskarên wek Tolstoy, Puşkin, Lermontov, Nekrasov, Gorkî, Mayakovskî berhem wergerandine. Cerdoyê Gêncî Robînzon (1936) ji Daniel Defoe wergerandiye. Heciyê Cindî jî di warê wergêranê da jî berhemdar bûye. Cindî di navbera salên 1931 û 1978an da ji cureyên cihê wergêrana 15 berhemên kiriye. Wî ji A. Navasardyan *Traxoma* (1933), ji A. Xazaryan *Girr* (1933), ji P. Margaryan *Silametiya Jina* (1934) metnên ermenî wergerandine. Mihtemelen ev berhem ji warê bijîşkiyê ne. Di 1931ê da ligel E. Evdal wî *Serhatiya Casim* (ê Kurd) a Agop Xazaryan/Lazo wergerandiye. Herweha wî *Rêya Teze* (1934, şanoyeke 3 perdeyî) û *Ser Rîya Dewlemendiyê* (1935, piyes) a H. Salçiyân, *Memê û Eysê* (1935, çîrokeke dirêj) a Sîras wergerandine. Cindî ji bo Têatroya Kurda ya gundê Elegezê di salên 1940î da 15 piyes bo kurdî wergerandine. Di salên 1960î da li Sovyetan navên wek Wezîrê Eşo, Egîdê Xudo, Emerîkê Serdar, Fêrîkê Êsiv û hinekên din der tîrên pêş di wergêrana kurdî da.⁵⁵

Eger alîkarî, piştevanî û finansîkirina Ermenîstana Sovyetê tunebûya bo karên kurdî yên wek edebiyat, çand û

51 Bnr. Ergin Öpengin, "Bizava Wergerê di Kurmanciyê de", r. 6-7; 9-10; 13.

52 Li gor Öpengin ji van 15 heb li Tirkiyeyê/Bakur hatine wergerandin. Bnr. Ergin Öpengin, "Bizava Wergerê di Kurmanciyê de", r. 6-8.

53 Ji bo politikaya dewleta Swêdê ya derbarê koçberan da û piştgirîya dewletê bo kar û barên wejeyî û çandî bnr. Clémence Scalbert Yücel, *Kürt Edebiyatının Anatomisi*, r. 145-166.

54 Bnr. Clémence Scalbert Yücel, *Kürt Edebiyatının Anatomisi*, r. 157-166.

55 Remezan Alan, vgh: Ferhat Yılmaz, *Dasa Şemo û Çakûça Gorkî Xwendineke Berawirdkî li dor Şivanê Kurmanca û Sêbareya Gorkî*, r. 44-45; Eskerê Boyik, *Çanda Kurdên Sovyetê*, (Stenbol: Deng, 2012), r. 143-144; Tosinê Reşid, "Sovyetler Birliği'nde Kürt Edebiyatı", *Înatçı Bir Bahar Kürtçe ve Kürtçe Edebiyat*, Vecdi Erbay (brh), (İstanbul: Ayrıntı, 2012), r. 210; Ferhat Yılmaz, *Dasa Şemo û Çakûça Gorkî Xwendineke Berawirdkî li dor Şivanê Kurmanca û Sêbareya Gorkî*, r. 44-45.

zimanî ne mimkin bû me behsa wergêranên kurdî yê Sovyetê bikira. Dewleta Sovyetê di deqbanda polîtîkaya xwe da piştgirî dida weşana pirtûkan. Gotinên Eskerê Boyîk, rê û rêbaza piştgirîya Sovyetê bo xebatên çapemeniyê û weşanê diyar dike. Herweha ji gotinên Boyîk, delîlên berçav dikevin destê me derbarê tîkiliya patron, îdeoloji û yê parastî –di deqbanda berteng da alîgirê hamî- û çawaniya berhemana da:

Li Welatê Sovyetê çapemenî dest dewletê da bû. Bêy qirara dewletê kesî nikaribû perrek ji biweşanda. Pirtûk ge-reke salek yan du sal pêşda biketana pîlanên weşandina weşenxana. Seva pirtûkên ku çap dibûn, bê hesabhidana jimara pirtûkên çapbûyî û firotina wan, nivîskaran perên qalim distandin. Usan jî edebiyata kurda ra çapa weşanê kêmbû, mecale weşandinê yê din tune bûn...

.....

Ji hesavê nivîskarên kurd, wan “cwamêrên” meye naskirî ziman seroketiya neşireta dewletê ra didîtin û berhemên xwe û yê merivên xwe diweşandin, pere distandin. Ji bo wê jî dîrozkana kitêbê zargotinê diweşandin, xwendevanên zanîngehan pirtûkên sitiranan çap dikirin, “şayiran” jî destanên zargotina me “veçê” dikirin... Tek pirtûka tijekin û biweşinîn...?

Wan sala çiqas efrandinên bedewetiye yê pîrçîmet rûyê wan da unda bûn, çûn. Lê çiqas nehatine nivîsar?⁵⁶

Boyîk destnîşan dike ku rewşenbîr û nivîskarên nêzî desthilatê ji qencyên wê bi tîra xwe sîdewar bûne. Nivîskarên bêbehre yê alîgirê rejîmê weşandina pirtûkên kurdî kirine bin destê xwe. Wan bi dehan pirtûkên nehêja yê xwe û endamên malbata xwe dane çapkirin, lê nehiştine ku berhemên hêja yê hin nivîskar û helbestvanên hêja bîn çapkirin ku ne alîgirê rejîmê ne. Vekoler mînaka Şikoyê Hesên dide ku ji gotinên wî tê fêhmkirin ji ber ku Hesên neketiye nav tîkiliyên siyasî û partîzaniya desthilatê nekiriye ji aliyê saziyên dewletê ve nehatiye destekkirin. Pirtûkên wî nehatine çapkirin, wî nekariye debara xwe û malbata xwe bike.⁵⁷ Wî jiyanekê gelek bîzêmet borandîye û herî dawîn dawî li jiyana xwe anîye. Serboriya Şikoyê Hesên, tîkiliya berjewendîya dualî ya di navbera patron û yê parastî da eşkere dike. Ji mînaka Şikoyê Hesên jî diyar dibe ku nisbet hamîtiya Fransa û Swêdê di ya Sovyetê da aliyê îdeolojîk ê patronajê zêde beloq e û berjewendîyên dualî yê hamî û yê parastî bêtir berçav in. Loma di sîstema patronajê ya Yekîtiya Sovyetan da mekanîzmaya xelat û cezayê jî bêtir fonksiyonel e. Yanî di vê sîstemê da nivîskarê alîgir bi xelatên qedirbilind hatiye xelatkirin, yê muxalîf û bêteraf hatiye cezakirin.

Di xebateke li ser dengbêjî û patronajê da li dor mînaka Radyoya Erîvanê bal li ser rûyê îdeolojîk ê patronaja dema Sovyetê hatiye dayîn. Vekolerî destnîşan kiriye ku rayedarên Sovyetê radyoya Erîvanê wek amûreke siyasî dîtine û bi rêya wê xwestine dengbêj, hunermend, nivîskar, helbestvan û wd. propagandaya Sovyetê bikin, pesn û payên îdeolojiya sosyalîst û pêşengên wê bidin. Ji dengbêjan hatiye xwestin ku stranên derbarê axa, mîr û begên kurdan –yanî sîstema feodal- da nebêjin. Li hemû xebatkarên radyoyê derbarê pîrsgirêkên navxweyî û serdestên kurdan da axaftinên muxalîf hatiye qedexekirin. Vekolerî bal kişandîye ku bi vekirina Radyoya Erîvanê, Yekîtiya Sovyetanarmanc kiriye gelên biçûk û mîletên cîran bike alîgirên Sovyetê. Di çarçoveya vê polîtîkayê da gelek dengbêj, helbestvan, nivîskar, rewşenbîr bi xebatên radyoyê debara xwe kirine.⁵⁸ Ev tesbît tev jî bo hemû xebatên Yekîtiya Sovyetan û edebiyata kurdî ya Sovyetê derbasdar in. Hemû edebiyata Sovyetê li gor realîzma sosyalîst dihate nivîsîn, herweha xebatên der-edebî jî li ser zemînekî wiha dihatin meşandin ku propagandaya pergale bikin. Berhemên bi vî rengî bo kurdî hatine wergerandin jî îdeolojiya sosyalîst didan nasandin û belavkirin. Yanî helwesta polîtîk a desthilatê, di navveroka van berhemên wergêrî da jî berçav e. Bi gotîneke zelaltir, Yekîtiya Sovyetan piştgirî daye weşandina pirtûkên kurdî yê ku propagandaya fikr û sepandinên wê dikin. Ji ber vê di wergêranên kurdî yê Sovyetê da aliyê îdeolojîyê pîr li pêş e.

8. Wergêrana Kurdî li Tirkiyeyê û Patronaj

Dema li welatên sirgûnê bi alîkarî û piştevaniya wan dewletan xebatên kurdî dihatine kirin li welatê kurdan⁵⁹ mafên wan ên zimanî qedexe bû. Lêbelê di 1991ê da di serokatiya Turgut Özal da bi betalkirina zagona bi jimara 2932yan, rewşa zimanê kurdî veguherî. Bi vî awayî astengiyên li ber bikaranîna kurdî nisbeten rabûn û rê li ber ge-

56 Eskerê Boyîk, *Çanda Kurdên Sovyetê*, r. 217.

57 Eskerê Boyîk, *Çanda Kurdên Sovyetê*, r. 217-218.

58 Zeki Gürür, *Ez Dîbêjim Vê Kilamê Sewa We Dengbêjî di Peywenda Patronajê da*, r. 131-140.

59 Li vir mebest ji welatê kurdan, cih û warên kurdan ên li Tirkiyeyê ye. Jixwe ev xebat bi wergerên kurdiya Bakur (kurmancî) vesinor e ku çî wergêranên sirgûnê çî yê welatê kurdan bi piranî ji aliyê kurdên Tirkiyeyê ve hatine kirin. Wêkî tê zanîn nivîskarên ekola Sovyetê, yê ekola Hawarê û yê ekola Swêdê bi eslê xwe bi piranî kurdên Tirkiyeyê ne.

şedana ziman, edebiyat û çanda kurdî vebû.⁶⁰ Yanî xebatên edebiyat û zimanê kurdî li gor rewşa polîtîk û civakî ya kurdî meşyan.

Berçav e ku wergêrana kurdî hevterîbî geşedanên ziman û edebiyata kurdî pêş ketiye.⁶¹ Ev rewş bi giştî di wergêrana kurdî ya dema nûjen⁶² da tê dîtin ku em dikarin ji wergêranên kurdî yê Sovyetê bidin destpêkirin. Herweha tê dîtin di qonaxên dîtir ên wek Hawar û Swêdê da jî wergêran û edebiyata nûjen di milê hev da bi pêş ketine.

Yekîtiya Sovyetan û Sûriye ji navendên ewil ên edebiyata kurdî ya modern in. Di salên 1980yan da Stockholm dibe navenda edebiyat û nivîskarên kurd. Piştî serbestiya zimanî ewil berê navendê diqulibe Stenbolê. Di van salan da nêzîkî temamiya rojname, kovar û weşanxaneyên kurdî li Stenbolê bi cih dibin. Di destpêka 2000an da hevterîbê geşedanên siyasî Diyarbekir (Amed) dibe navenda sereke bo nivîskar, rewşenbîr, sazî, kovar, rojname û weşanxaneyan.⁶³ Di vê çarçoveyê da heta rabûna qedexeya li ser bikaranîna kurdî li Tirkîyeyê qet nimûneyên wergêrana kurdî nayên ber çavan. Bi serbestiya kurdî ra çend pirtûkên helbestê yê ji Weşanên Avestayê derketî dikarin wek destpêka wergêrana kurdî ya li Tirkîyeyê bînin hesabandin. Li gor xebata Öpengin a îstatîstîkî ji serbestiya kurdî heta salên 2000î wergêranên kurdî yê li Tirkîyeyê çapkirî jî hejmara wergêranên kurdî yê li diasporayê derketî gelek kêmtir in. Ev yek dikare bi kêmbûna derfetên çapkirina berhemên kurdî, tunebûna xwendevanên kurdî û bêtecrûbetiya wergêran bê şîrovekirin. Ligel vê di navbera salên 1992 û 2001ê da jî 58 pirtûkên wergêrî 15 heb li Tirkîyeyê hatine weşandin. Ji wan çend pirtûk jî edebiyata cîhanê hatine wergerandin bo kurdî wek versiyoneke kurt a *Mirovên hejar* (n. Victor Hugo) û *Qaqlîbazê* (n. Richard Bach). Yê mayî bi piranî jî diyalekta soranî an jî ji tirkî hatine wergerandin.⁶⁴ Piştî 2000an li Tirkîyeyê bi kemilîna rewşenbîriya kurdî, zêdebûna xwendewarî û prestîja kurdî, rûniştina weşangeriya kurdî, geşedanên siyasî wekî hemû kar û barên kurdî wergêrana kurdî jî kete nava lez û bezeke nisbî. Rol û fonksiyona diasporayê di xebatên kurdî da sist bû; nivîskar, rewşenbîr, weşanxane û saziyên kurdî yê welêt ketin pêşiya yê diasporayê û nivîskarên kurd ên diasporayê jî pirtûkên xwe şandin weşanxaneyên welêt. Ev veguherîn, di beravajîbûna rêjeya hejmarên pirtûkên wergêrî yê li diaspora û welêt da bi rihetî tê dîtin. Di navbera salên 2002 û 2009an da li diasporayê li dor 37, li welêt jî li dor 105 pirtûkên wergêrî hatine çapkirin.⁶⁵ Herî dawîn di sala 2022an da 48 heşt pirtûkên kurdî yê wergêrî hatine çapkirin. Di nav vê jimarê da çend pirtûkên bo zazakî wergerandî jî hene, lê bi giranî yê kurmançî ne. Di weşandina wergêranan da weşanxaneya *Nûbiharê* bi 17, Lîs bi 10 û Aram û Avesta her yek bi 7 pirtûkên wergêranê derdikevin pêş; 7 wergêranên mayî jî ji weşanxaneyên cuda derketine.⁶⁶

Li Tirkîyeyê û Kurdistanê Bakur di warê wergêrana kurdî da heta niha tu alîkarî an piştevaniya saziyeke dewletê pêk nehatiye. Yanê piştevaniya finansî ya saziyên wek wezaretên perwerde û çandê nînin di warê kurdî da ku wergêr -bêyî ku debara xwe bi karekî din bikin- wergêriyê jixwe ra bikin kar û di demeke kurt da jimareke zêde ji berhemên cîhanê bînin wergerandin. Herweha plansaziyeke dewletê nîne ku diyar bike ka kîjan û çiqas berhem ji kîjan zimanî heta kengî divê bînin wergerandin. Ligel vê wergêrana kurdî li Tirkîyeyê bi piştevaniya weşanxaneyên kurdî, xîret û fedakariyên şexsî yê wergêran dimeşe. Ji ber ku wergêranên bi kurdî zêde nayên firotin sudeke wê ya madî ne bo weşanxane û ne jî bo wergêran heye. Li ber çavan e ku wergêrên kurdî bo qezenckirina pereyan, weşanxane jî bi armancên aborî vî karî nakin. Ew bi armancên ziman-polîtîk bo xizmet û pêşvebirina zimanê xwe berheman werdigerînin û çap dikin. Di tunebûna derfet û piştevaniya dewletê da weşanxane û wergêrên kurdî rol û fonksiyona wan girtine ser milên xwe.

60 Joyce Blau, "Kürt Edebiyatı", Joyce Blau, Sandrine Alexie, Shahab Vali û yê din, *Kürt Edebiyatı*, (İstanbul: Avesta, 2017), r. 36.

61 Bnr. Ziyattîn Yıldırımçakar, *Wergêr Wek Kirineke Çandî Li Ser Rêyên ji Wergernasiyê ber bi Kurdolojiyê ve*, r. 76.

62 Bi ya me divê di dîroka wergêrana kurdî da dema nûjen bi wergêranên êwra Sovyetê bê destpêkirin. Madem wergêrana kurdî -ji ber ku, ligel hinek îstîsnayan, bi piranî wergêranên edebî ne- hevterîbî edebiyata kurdî ya modern pêş ve çûye û dikare wek binbeşeke edebiyata kurdî bînin hesabandin, çima em dema nûjen a wergernasiya kurdî jî bi wergêrana *Koçekê Derewîn* nedin destpêkirin. Ev wergêran ji aliyê Erebe Şemo ve hatiye wergerandin, ji wergêranên berî xwe cuda ye ku bi piranî armancên mîsyonerî, dîplomasî û dînî hatine kirin. Ew nimûneya wergêraneke edebî ye û wergêrana metneke modern e.

63 Clémence Scalbert Yücel, *Kürt Edebiyatının Anatomisi*, r. 214.

64 Ergin Öpengin, "Bizava Wergerê di Kurmançiyê de", r. 6-8.

65 Ergin Öpengin, "Bizava Wergerê di Kurmançiyê de", r. 8. Vê xebatê îstatîstîkî wergêranên kurdî yê ji 1980 heta 2009an bi awayê periyodên deh salî pêşkêş kiriyê. Di navbera van sê periyodên deh salî da bi temamî 211 pirtûkên wergêrî derçûne. Li gor texmîna vekolera piştî 2000an her sal jî dehan zêdetir pirtûkên kurdî yê wergêrî hatine çapkirin.

66 Li gor îstatîstîkên salane yê Oguz her sal diweşîne, di 2022an da jî 351 pirtûkên kurdî yê çapbûyî 48 heb, pirtûkên wergêranê ne. Bnr. Cemil Oguz, "2022: Hemû Pirtûkên bi Kurdî yê Salê", *Diyarname*, (Ragihani 01.03.2023), <https://diyarname.com/news.php?Idx=55919>. Li gor hesêb, rêjeya pirtûkên wergerandî nisbet hemû pirtûkên çapbûyî, %13,67 e. Rêjeya pirtûkên kurdî yê wergerandî di 2014an da %9,7 û jimara wan 23 bû. Bnr. Ferhat Yılmaz, *Dasa Şemo û Çakûça Gorkî Xwendineke Berawirdkî li dor Şivanê Kurmanca û Sêbareya Gorkî*, r. 47. Tê dîtin ku hem di jimar û hem di rêjeya wergêranên kurdî da zêdebûneke berçav pêk hatiye. Ji aliyê din ve li gor îstatîstîkên 2003an sektora weşangeriyê li Romanyayê %90, li Swêdê %60, li Îspanyayê %26, li Îtalyayê %25, li Hollandayê %24 ji wergêranan pêk hatiye. Li gor îstatîstîkên 2009an li Tirkîyeyê para wergêranan di piyasaya weşangeriyê da %30-40 e. Bnr. Şehnaz Tahir Gürçağlar, *Çevirinin ABC'si*, (İstanbul: Say, 2021), r. 14-15. Eger em rêjeya wergêrana kurdî bi van mînakên berawird bikin xuya ye ku ligel zêdebûneke berçav ev jimar û rêje ne bes e. Lewre kurdî ji aliyê wergêranê ve zimanekî wergir e, loma jî divê wergêran zêde bînin kirin.

Di warê wergêrana kurdî da weşanxaneyê herî zêde pirtûkên wergêranê çapkirî û xwedî projeyê wergêranê ya demdirêj û berfireh, Lîs e. Weşanxaneyê Lîs ji 2005an heta niha bi temamî wergêrana 81 berhemên ji edebiyata cîhanê -di serî da ji edebiyata tirkî- çapkirine. Lîsê di nav weşanên xwe da kategoriyeke serbixwe bo wergêrana edebiyata cîhanê veqetandiyê û wek *Cervantes* bi nav kiriye. Di vê kategoriyê da bi giranî helbest û çîrokên hevçax û hinek jî roman û listikên şanoyê hatine weşandin. Weşanên Avestayê jî giringî daye wergêranên bo kurdî. Heta van salên dawîn polîtîkaya Avestayê ya wergêranê bi piranî weşandina wergêranên edebî ji soranî bo kurmancî û ji zimanên cuda –piranî Ewrûpî- berhemên teorîk ên têkildarî kurdan bû. Yanî Avestayê bi piranî helbest û romana soranî kurmancîze dikir û diweşand ku herçend di navbera diyalektên heman zimanî da be ev jî wergêran e. Ji aliyê din ve weşanxaneyê ji destpêkê ve giringiyê zêde daye weşandina wergêrana berhemên sereke yên li ser dîrok û civaka kurdî. Di van salên dawîn da Avesta bi wergêran berhemdar ên wek Kawa Nemir û Ciwanmerd Kulek ra dixebite. Gelek berhemên te'lif û wergêrî yên van her du wergêr/nivîskarên berê di Lîsê da hatine weşandin. Berhemên wan ên nû nivîsandî/wergerandî an jî yên peymanî wan bi Lîsê ra qediyayî êdî di Avestayê da tên weşandin. Wer xuya ye di salên pêş da weşanxaneyê di warê wergêrana edebiyata cîhanê da dê bêtir derkeve pêş. Weşanxaneyê *Bajar* jî li Tirkîyeyê bi taybetî di destpêka wergêrana kurdî da bi weşandina wergêrana berhemên cîhanê pêşengî kiriye. Polîtîkaya weşanxaneyê ji dêvla metnên hêsantir metnên kanonîk û hêja yên cîhanê bûye ku ji bo destpêka wergêranê armanceke mezin e. Wergêranên di 2004an da ji helbestvanên wek Walt Whitman, T. S. Eliot, E. A. Poe, E. W. Beyatî hatine kirin, delîlên vîzyona weşanxaneyê ne. Lê *Bajar* weşanxaneyê demkurt e, piştî weşandina çend berhemên wergêrî û te'lif hate girtin. Li aliyê din ji ber ku damezrînerê wê ye û piraniya berhemên weşanxaneyê bixwe wergerandine, esasen em dikarin vîzyona weşanxaneyê *Bajar* yekser li şexsiyeta Kawa Nemir bar bikin.

Kawa Nemir, mînakê herî eşkere ye ku dide xuyakirin wek şexs wergêran beşdariyê mezin di derçûn û pêşketina wergêrana kurdî da kirine. Nemir, berî wergêranên ji Whitman û Eliot di 2000î da wergêranê bi navê *Gilgamêş û Çend Mythosên Din* û di 2002an da bi navê *Mirin Nîqutî Dilê Firokevanekî* Îrlandî wergêranek ji W. B. Yeats weşandiyê. Di nûçeyekê da tê gotin ku Nemir heta hingê ji 7000î bêtir helbestên îngilîzî; ji edebiyatên wek îngilîzî, amerîkî, îrlandî û tirkî gelek helbest, çîrokên hevçax, roman û şano wergerandine kurdî. Wî heta niha wergêrana 100 pirtûkan kiriye, lê ji wan bi tenê 23 he hatine weşandin. Herweha tê gotin ku wî *Ulyssesa* James Joyce di heft salan da wergerandiyê.⁶⁷ Lêbelê wergêrana kurdî ya *Ulyssesa* ku Nemir 2012an da destpêkirî, 11 sal bi şûn da di serî 2023an da hate çapkirin. Nemir, nivîskar û helbestvanên wek Shakespeare, W. Blake, E. Dickinson, E. Pound, J. Berger, Oscar Wilde, James Joyce, Herman Melville, Migirdiç Margosyan, W. B. Yeats, T. S. Eliot, W. Whitman wergerandine kurdî. Ji aliyê hejmarê zêde ya wergêranan ew bi tena serê xwe bi wergerandina 100 pirtûkî wek sazî an weşanxaneyekê xebitiye.

Ciwanmerd Kulek, Dilawer Zeraq, Fexriya Adsay, Lal Laleş û Samî Hezil jî li Tirkîyeyê di warê wergêrana kurdî da wek wergêran kurd derdikevin pêş. Ciwanmerd Kulek, bi wergêranên xwe yên ji îngilîzî, îspanyolî û tirkî tê nasîn ku ji kesên wek G. G. Marquez, W. Faulkner, J. M. Coetzee, J. Joyce, J. Rulfo, O. Pamuk, M. V. Llosa, J. L. Borges kirî. Samî Hezil bi wergêranên ji îngilîzî beşdarî di wergêrana kurdî da kiriye. Dilawer Zeraq û Lal Laleş bi wergêrana çîrokên hevçax û helbestan ji edebiyata tirkî û meşandina xebatên wergêranê yên weşanxaneyê Lîsê li pêş in. Fexriya Adsay jî bi wergerandina gelek berhemên der-edebî bo kurdî derketiye pêş. Ji xeynî van navan hinek wergêran kurd ên din jî hene li Bakur ku bi yek an du wergêranan bûne beşdarê wergêrana kurdî.

67 Murat Bayram, "Li Hollandayê 'Şevên Zivistanê' dê dest pê bike, yek ji beşdaran Kawa Nemir e", (Stenbol: Navenda Nûçeyan a BIAyê, 15 Kanûna Paşiyê, 2019), (Ragihani 03.03.2023) <https://m.bianet.org/kurdi/print/204464-li-hollandaye-seven-zivistane-de-dest-pe-bike-yek-ji-besdaran-kawa-nemir-e>.

Encam

Di vê xebatê da em ji aliyê îdeoloji û patronajê ve li ser wergêrana kurmanciya Bakur hûr bûn. Di encamê da me dît ku li Bakur di warê wergêrana kurdî da tîkiliyeke sistematîk û domdar a patronajê tune ye ne di forma patronaja tradîsyonel a ku di serdema navîn da li dar bû, ne jî di forma hîmaye û piştevaniya saziyên netewedewletan di rengê projeyan da. Ji dîroka wergêrana kurdî tê dîtin ku di dema mîrektiyên kurdan bal û giringiya xwe nedane ser wergêranê. Loma jî di mîrektiyên kurdan da mînakên patronajê di edebiyatê da hebin jî lêgerîna patronaja wergêranî di rêvebirîya wan da bê wate ye. Wergêranên ewil ên kurmanciya Bakur di nîveka duyem a sedsala 19an da bi armancên îdeolojîk ên dînî yên mîsyoneran û armancên îdeolojîk ên siyasî yên rojhilatnas û kurdnasan derçûne. Ev wergêran li ser daxwaz, alîkarî û piştevaniya mîsyoner û kurdnasan hatine kirin. Wergêranên dînî jî aliyê saziyên mîsyonerî ve hatine çapkirin, yên bi piştevaniya kurdnas A. Jaba wergêrî jî ji aliyê wî ve hatine parastin.

Di hin netewedewletên ciwan ên Rojhilata Navîn da di warê wergêranê da projeyên mezin ên wergêranê hatine destpêkirin. Ev proje jî her alî ve di bin hîmaye û piştevaniya hin saziyên dewletê da dihatin meşandin. Lê, eger em îstîsnayan ji derve bihêlin⁶⁸, mînakên piştevaniyeke bi vî rengî nînin di dîroka wergêrana kurdî da. Berçav e sedema herî li pêş a vê rewşê, nebûna dewleta kurdan û heta 1991ê qedexa û hîngê jî bêstatuya zimanê wan e li Tirkiyeyê. Heta rabûna qedexeya li ser kurdî, tevî xebatên kurdî wergêran jî li welatên sirgûnê hate kirin. Wergêranên kurdî yên li Suriye (Hawar), Sovyet û Swêdê hatine kirin, hemû jî di çarçoveya piştevanî û piştgiriya finansî ya dewletên biyanî da mimkin bûne. Polîtîkayên wan dewletan ên bo mafên kêminyan, rê li ber xebatên kurdî yên çandî û perwerdeyî vekirine ku ji bo kiryar û geşbûna weşangeriya kurdî bûye firsend. Li her welatê sirgûnê ku kurdan ev derfet û firsend bi dest xistine, di edebiyata kurdî da pêngavên mezin hatine avêtin. Li wan welatan, rewşenbîr û nivîskarên kurd xebatên gelek giranbiha kirine di warê edebiyat û zimanê kurdî da. Ev welatên sirgûnê her yek bûye navend bo xebatên kurdî û di heman demê da bûye navê ekoleke edebiyata kurdî wek ekola Şamê, ekola Swêdê, ekola Sovyetê. Wergêranê jî para xwe ji geşedanên edebî û çandî yên van ekolên edebiyata kurdî wergirtiye. Eger em mînakên awarte bidin aliyekî eşkere ye ku saziyên dewletên Fransa, Îngiltere, Yekîtiya Sovyetan. Swêdê xebatên kurdî finansê kirine. Lewre em dikarin bibêjin ew jî bo kurdên sirgûn(kirî)bûyî bûne hamî/piştevan/parêzgerên finansî. Li aliyê din em dikarin kovarên wek *Hawar* û *Nûdem Wergerê* û berpirsiyarên wan, herweha şexs û saziyên kurdan ên bûne naven-da karên kurdî jî wek piştevanên manewî bihesibînin ji bo ku nivîskar teşwîqî wergêrana kurdî kirine û ew motive kirine. Wergêrana kurdî ya sirgûnê, bi du awayan hêmana îdeolojiyê dihewîne. Ya yekem, ev wergêran di çarçoveya polîtîkayên wan dewletan ên tîkildarî mafên çandî û perwerdeyî yên kêminyan da an jî polîtîkayên li ser kurdan û tîkiliyên bi serdestên kurdan ra pêk hatine. Ya duyem, ev wergêran wekî hemû karên kurdî esasen bi hest û ramanên neteweyî yên nivîskarên sirgûnê hatine kirin ku armanc dikirin ziman, çand û edebiyata kurdî vejînin, bi pêş ve bibin û mîratekê ji nişên bê ra bihêlin. Yanî aliyekî îdeolojîk e wergêrana kurdî ya sirgûnê bi polîtîkayên wan dewletan ên bo kêminyan an polîtîkayên wan ên stratejîk û ya duyem bi hestên neteweyî yên nivîskarên kurd ra pêwendîdar e.

Di salên 90î da bi gavên sist, piştî 2000an jî êdî bi temamî wergêrana kurdî vegeriya welatê xwe. Wergêrana kurdî jî wê çaxê heta niha li Bakur bi giştî bi hewildan û xîretkêşiya şexsî ya wergêran û piştevaniya weşanxaneyên kurdî tê kirin. Bi gotineke din wergêr û weşanxaneyên kurdî piştevan û parêzgerên wergêrana kurdî ne li Tirkiyeyê. Herweha wergêrana kurdî ya Bakur, bi temamî bi hest û ramanên neteweyî tê kirin ku ev jî aliyê wê yê îdeolojiyê pêk tîne.

Wek encam herçend ji hêza dewletê û piştevaniya saziyên wê bêpar be jî wergêrana kurdî ji aliyê kes, sazî û derdorên cuda ve hatiye kirin û teşwîqkirin. Valahiya nebûna dewleta kurdan û saziyên wê -wekî hemû qad û karên kurdî- di qada wergêrana kurdî da bi hewildan û fedakariyên şexsî, kovar û rojnameyên kurdî, piştevaniya hin dewletên rewşenbîrên kurd lêsirgûnbûyî, weşanxaneyên kurdî, piştevaniya rojhilatnas û mîsyoneran ve qismen hatiye dagirtin. Bi vî rengî dikare bê gotin tevî ku armanca her yekî ji wan cuda be jî mîsyoner, kurdnas, rojhilatnas, wergêr, sazî, rojname, kovar û weşanxaneyên kurdî, dewletên rewşenbîr û nivîskarên kurd lê hêwirî bi awayekî yekser an neyekser qismen piştevanî û parêzgeriya wergêrana kurdî kirine. Wek gotina dawîn tîkiliyeke tîkûz û misoger a patronajê nîne di warê wergêrana kurdî da. Lê em dikarin behs ji patronejekê bikin ku carinan bi tenê di forma piştevaniyeke manewî da, carinan di forma xwepiştirvaniya wergêr da, gelek caran bi piştevaniya dewletên biyanî (saziyên dewletê yên bi polîtîkayên kêminyan ra tîkildar, mîsyoner, dîplomat ûwd.) da ye. Herweha tîkiliyên patronajê di wergêrana kurdî da bi piranî neyekser, qismî, domnekir, neyekpare bûne û li ser zemînekî îdeolojîk pêk çêbûne.

68 Bo nimûne, wergêrana Kurdî ya *Mem û Zîna* Ehmedê Xanî ya ji aliyê Weşanên Wezaretê Çand û Turizmê; û *Mesnewîya* Mewlana C. Rûmî ya ji aliyê Weşanên Şaredariya Bajare Mezina Konyayê ve hatine çapkirin ji wan îstîsnayan in.

Çavkanî

- Alan, Ahmet (nirx. û trans.), *Hetawî Kurd (1913-1914)*, İstanbul: Avesta, 2017.
- Alan, Remezan, *Bendname Li Ser Rûhê Edebiyatekê*, Stembol: Avesta, 2009.
- Aykaç, Yakup, *Kürt Mirliklerinde Edebi Patronaj (1514-1846)*, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi: Doktora Tezi, 2020.
- Bayram, Murat, “Li Hollandayê ‘Şevên Zivistanê’ dê dest pê bike, yek ji beşdarên Kawa Nemir e”, Stenbol: Navenda Nûçeyan a BIAYê, 15 Kanûna Paşiyê 2019, (Ragihani 03.03.2023), <https://m.bianet.org/kurdi/print/204464-li-hollandaye-seven-zivistane-de-dest-pe-bike-yek-ji-besdaran-kawa-nemir-e>.
- Blau, Joyce, “Kürt Edebiyatı”, *Kürt Edebiyatı*, Joyce Blau, Sandrine Alexie, Shahab Vali û yê din, İstanbul: Avesta, 2017.
- Bozarslan, M. Emîn (amd. û trans.), *Jîn Kovara Kurdî-Tirkî Kürdçe-Türkçe Dergi 1918-1919, c. 1*, Uppsala-Sweden: Deng, 1985.
- Bozarslan, M. Emîn (amd. û trans.), *Jîn Kovara Kurdî-Tirkî Kürdçe-Türkçe Dergi 1918-1919, c. 2*, Uppsala-Sweden: Deng, 1985.
- Bozarslan, M. Emîn (amd. û trans.), *Jîn Kovara Kurdî-Tirkî Kürdçe-Türkçe Dergi 1918-1919, c. 3*, Uppsala-Sweden: Deng, 1986.
- Bozarslan, M. Emîn (amd. û trans.), *Kürd Teavûn ve Terakki Gazetesi Kovara Kurdî- Tirkî Kürdçe-Türkçe Dergi 1908-1909*, Upsalla-Sweden: Deng, 1998.
- Cewerî, Fîrat (amd.), *Hawar 1 hejmar 1-23 (1932-1933)*, Stocholm: Nûdem, 1998.
- Dilgeş, Felat, “Celadet Bedirxan ve Hawar Ekolü”, di nav Vecdi Erbay (brh.), *Înatçı Bir Bahar Kürtçe ve Kürtçe Edebiyat*, İstanbul: Ayrıntı, 2012.
- Eskerê Boyîk, *Çanda Kurdên Sovêtê*, Stenbol: Deng, 2012.
- Garzoni, P. Maurizio, *Grammatica e Vocabolario della Lingua Kurda*, Roma: Nella Stamperia della Sacra Congregazione, MDC CLXXX VII (1807).
- Gürür, Zekî, *Ez Dibêjim Vê Kilamê Sewa We Dengbêji di Peywenda Patronajê da*, Wan: Peywend, 2021.
- Koma Xebatên Kurdolojiyê (amd.), *Di Sedsala Wê da Rojî Kurd 1913*, İstanbul: Enstituya Kurdî ya Stenbolê, 2013.
- Lefevre, André, *Translation, Rewriting, and the Manipulation of Literary Fame*, New York: Routledge, 1992.
- Nûdem Werger, 1/1, Fîrat Cewerî (amd.), 1996.
- Oguz, Cemil, “2022: Hemû Pirtûkên bi Kurdî yê Salê”, Diyarname, (Ragihani 01.03.2023), <https://diyarname.com/news.php?Idx=55919>.
- Öpengin, Ergin, “Bizava Wergerê di Kurmanciyê de”, dnd. *Proceedings of 1st International Conference on Kurdish Literature*, xxx. Sanandaj: Weşanên Zanîngeha Kurdistanê, 2011.
- Öztürk, Mustafa, “Çirokên Werger ên Mela Mehmûdê Bazidî 1797-1870) (Vekolîn-Metn)”, *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 4/4/8, 2018/2.
- Özyön, Arzu, “Çeviri Etkinliğinin Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi İçindeki Yeri ve Önemi”, *Doğubattı*, 88, Ankara, 2019.
- Scalbert Yücel, Clémence, *Kürt Edebiyatının Anatomisi*, İstanbul: Ayrıntı, 2018.
- Serfiraz, Mesûd, *Kurd, Kitêb, Çapxane Weşangeriya Kitêbên Kurdî di Dewra Osmanîyan de (1844-1923)*, Stenbol, Peywend, 2015.
- Tahir Gürçağlar, Şehnaz, *Çevirinin ABC’si*, (ç.5.), İstanbul: Say, 2021.
- Taştan, Yusuf, *Dîroka Wergerê û Xebatên Wergera Kurdî*, Wan: Zanîngeha Van Yüzüncü Yıl, Teza Mastirê, 2019.
- Tosinê Reşid, “Sovyetler Birliği’nde Kürt Edebiyatı”, *Înatçı Bir Bahar Kürtçe ve Kürtçe Edebiyat*, Vecdi Erbay (brh.), İstanbul: Ayrıntı, 2012.
- Yıldırım, Kadri, “Kürtlerin İslam Öncesi Alfabe Serüveni”, *Kürt Tarihi*, 5, 2013.
- Yıldırımçakar Ziyattin, *Werger Wek Kirineke Çandî Li Ser Rêyên ji Wergernasiyê ber bi Kurdolojiyê ve*, Wan: Peywend, 2021.
- Yılmaz, Ferhat, *Dasa Şemo û Çakûça Gorkî Xwendineke Berawirdkî li dor Şivanê Kurmanca û Sêbareya Gorkî*, Wan: Peywend, 2021.
- Yücel, Ömer Faruk, “Gazetecilik ve Edebiyatın Gelişmesinde ‘Tefrika’ nın Rolü ve İşlevi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 17/2, 2022.

EXTENDED ABSTRACT

In the Middle Ages, works of literature, art, and science were created as a result of patrimonial relationships. Powerful monarchs provided poets, artists or scientists with material and moral support. In return, they offered their loyalty to the monarchs, praised them and their rule with exaggerated expressions, and wrote their name into history. In modern nation-states, there is no such patrimonial relationship between the rulers and writers, artists, and intellectuals. However, patronage has always existed in nation-states with various forms of support and protection. Some projects of institutions such as the ministries of culture and education, the support of state institutions for certain projects, the awarding of some writers and artists by the higher authorities of the state, the support of some individuals and institutions by state institutions, etc. are suitable examples of the government owning, protecting and promoting writers, artists and scholars. There was no patronage system for Kurdish literary and cultural studies based on patrimonial relations as in the Middle Ages. Nor was patronage, which in modern nation-states seems to support, protect, and honor artists, writers, and scholars, in modern nation states has not been in question for Kurdish studies in the Kurdish homeland.

In classical Kurdish literature, there are signs of literary patronage in some poems by poets such as Ehmede Khani, Molla Jazeri, Molla Mahmoud Bazidi, Sheikh Reza Talebani, Salim, Nali, Moustafa Beg, Feqiye Teyran, Haris Bedlisi, Selim Hizani, Mir Imameddin Hakkari and Wedai in connection with their patrimonial relations with the Kurdish Emirates to which they belong. However, to be realistic, there has never been a strong and institutionalized patronage in Kurdish classical literature as there is in Arabic, Persian, and Turkish classical literature. This can be explained by the economic power of the Kurdish emirates, the interest of the Kurdish emirates in art and literature, the appreciation given to writers and artists, and many other reasons. In this context, there is no example of a Kurdish translation that was created with the support or encouragement of the Kurdish Emirates. Within this framework, a patronage tradition based on patrimonial relations was never possible in the field of Kurdish translation. The Kurds, who remained on the borders of the nation-states in the Middle East, did not receive any support or patronage to produce literary and cultural works in their mother tongue. On the contrary, the Kurds were forbidden to produce cultural and literary works in their homeland, and Kurdish translation also received its share. In this context, no Kurdish translation was published in Turkey before the ban on Kurdish was lifted. So, in the modern era, there has been no patronage in the field of Kurdish translation in terms of support and promotion from the state and its institutions. This is due to the fact that the Kurds do not have a state of their own and the attitude of the nation-states in which they live towards Kurdish.

Although it lacks the power of the state and the protection of its institutions in its homeland, Kurdish translation has been made and promoted by different people, institutions and circles at different times and places. The gap left by the state and its institutions in the field of Kurdish translation was partly filled by the personal efforts and sacrifices of writers and translators, Kurdish newspapers and magazines, the support of some states where Kurdish intellectuals lived in exile, Kurdish publishing houses, and the support of some missionaries and orientalists. In other words, although each of them has a different purpose, missionaries, Kurdologists, orientalists, Kurdish institutions, newspapers, magazines and publishers, the states where Kurdish writers and intellectuals have fled, directly or indirectly, have partially supported, protected and promoted Kurdish translation. The first translations of Kurdish into the Northern Kurmanji dialect arose from ideological motives such as the religious goals of the missionaries and the political goals of the Orientalists and Kurdologists in the second half of the 19th century. These translations were made at the request, with the help and support of the missionaries and Kurdologists. Religious translations were supported and published by missionary institutions, while translations made under the auspices of the Kurdologist Alexandre Jaba were supported and protected by him. From the establishment of the Republic of Turkey until the lifting of the Kurdish ban, Kurdish translations into the Kurmanji dialect, like all other Kurdish studies, were made in countries of exile. The Hawar, Soviet, and Swedish schools founded by Kurdish intellectuals and writers outside the borders of the homeland were each funded by the states to which the Kurds had fled. So we can accept each of these states as patrons of the Kurdish translation made in these schools. On the other hand, the Kurdish translators-writers in exile can be considered as national shields since the translation work is done with their national feelings and efforts. The Kurdish translations made in these schools have ideological features in two ways. This ideological feature is related to the minority policies of the states concerned on the one hand and the national feelings of the Kurdish translators and writers on the other. Kurdish translation, which turned to its homeland after the 1990s, has been practised there relatively intensively since the 2000s. Since then, Kurdish translation in the north has been carried out mainly through the personal efforts of translators and under the auspices of Kurdish publishers.

In conclusion, in this study dealing with Kurdish translation in the Northern Kurmanji dialect in the context of ideology and patronage, it can be seen that Kurdish translation is pursued by Kurdish translators with an ideological

goal such as protecting, strengthening, and enriching the Kurdish language rather than a natural need. However, in the early days, Kurdish translation was carried out within the framework of missionary and diplomatic studies. The first Kurdish translation activities were carried out by missionaries or Kurdologists with religious or ideological intentions, not for the sake of Kurdish. On the other hand, the support of the states where Kurdish intellectuals and writers lived in exile, which also enables Kurdish translation within the framework of general Kurdish studies, is also related to the minority policies of these states. It is difficult to speak of the continuous, precise and strong patronage relations in the Kurdish translation. However, we can speak of patronage in Kurdish translation, sometimes only in the form of moral support, sometimes in the form of self-help by the translator, sometimes in the form of help and encouragement by missionaries, orientalist and Kurdologists, and often in the form of financial support within the framework of minority policies of foreign states. It should be noted that patronage relations in Kurdish translation were mostly indirect, fragmented and interrupted.